

ნატურალიზმი XIX საუკუნისა და XX-ის დასაწყისის სოციოლოგიაში

1. ევოლუციონიზმი _ სოციოლოგიაში ნატურალისტურ სკოლათა ბაზა.
2. მექანიკური სკოლა.
3. გეოგრაფიული სკოლა _ მიმართულება.
4. რასობრივ-ანთროპოლოგიური სკოლა.
5. ბიოორგანული სკოლა.
6. სოციალ - დარვინისტული სკოლა.

საკვანძო სიტყვები და გამოთქმები: ნატურალიზმი, ევოლუციონიზმი, ენერგეტიზმი, გეოგრაფიული დეტერმინიზმი, კულტურული დეტერმინიზმი, ეკონომიკური, პოლიტიკური, ისტორიული, კულტურული და სტატისტიკური გეოგრაფია, ანთროპოგეოგრაფია, გეოპოლიტიკა, პოსსიბილიზმი, ენვირონმენტალიზმი, თავის ქალას ზომის მაჩვენებელი, დოლიქოკეფალი და ბრაქიკეფალი, ორგანიციზმი და სოციალურ ქსოვილი, ეგოცენტრიზმი, რასობრივი ბრძოლა, ინტერესი, "ევოლუციამ იცის, რასაც აკეთებს", ჩვენ ჯგუფი" ("we-group" ანუ "in-group") და "ისინი – ჯგუფის" ("they-group" ანუ "out-group"), სოციოლოგია.

1. ევოლუციონიზმი _ სოციოლოგიაში ნატურალისტურ სკოლათა ბაზა.

ინტელექტუალური განვითარების ისტორიაში მე-19 საუკუნის შუა და მეორე ნახევარი ბუნებისმეცნიერების წარმატებების საყოველთაო ზეობისა და პოზიტივისტურ-ნატურალისტური მსოფლმხედველობის გაფურჩქვნის ხანაა, რომლის განმსაზღვრელი გავლენის ქვეშაც მაშინდელი სოციოლოგია ვითარდებოდა.

ჩარლზ დარვინის ევოლუციურმა თეორიამ მეცნიერები აიძულა ყურადღება მიექციათ იმ უბრალო ფაქტზე, რომ ადამიანსა და ცხოველს შორის არა მხოლოდ განსხვავება, არამედ მსგავსებაც არსებობს, რომ ადამიანი _ ხანგრძლივი ბიოლოგიური ევოლუციის პროდუქტი და მისი ჯაჭვის ერთ-ერთი რგოლია. ევოლუციური თეორია მე-19-ის მეორე ნახევრის იდეური კლიმატის ერთ-ერთი ძირითადი ფაქტორი გახდა. ევოლუციონიზმი, როგორც იმ დროს საზოგადოებრივი აზრის წამყვანი მიმართულება ბუნების ისტორიისა და ადამიანის ისტორიის კანონთა ერთიანობის, ბუნებისმეცნიერებებისა და საზოგადოებრივი მეცნიერებების მეთოდთა ერთიანობის შესახებ წარმოდგენებს ეყრდნობოდა, რითაც განვითარების პროვიდენციალურ და ფატალისტურ აზრებსა თეორიებს საფუძველს აცლიდა.

ევოლუციონიზმმა იმით, რომ საზოგადოებისა და კულტურის გენეზისის შესახებ სოციოლოგიისა და ეთნოლოგიის საერთო პრობლემების გადაჭრის საფუძველს იძლეოდა, ისინი მჭიდროდ დააკავშირა ერთმანეთთან. პირველყოფილი ისტორიისა და უდამწერლობო ხალხთა საზოგადოებრივ ინსტიტუტთა წარმოშობისა და განვითარების შედარებითი გამოკვლევებისადმი, რომელთა კულტურა უპირატესად ზეპირსიტყვიერების ტრადიციით გადაიციმოდა, სოციოლოგიის მაშინდელი განსაკუთრებული ინტერესი ამით აიხსნება. ადამიანური საზოგადოების შინაგანად დეტერმინირებული ბუნებრივი ევოლუციის შესახებ წარმოდგენა ედუარდ ტეილორის (1832-1917წწ.) ისტორიულ-ეთნოლოგიურ შრომებშია კლასიკურად ფორმულირებული, რომელიც 1889 წელს წერდა: "...ადამიანურ ინსტიტუტებში ისტორიული ფენები ისევე ცხადადაა გამოხატული, როგორც გეოლოგიურ ქანთა დანალექები,

ისინი ერთიმეორეს მიჰყვებიან ისეთი თანმიმდევრობით, რომელიც პრინციპულად ერთი და იგივეა მთელს დედამიწაზე რასებისა და ენების მოჩვენებითი, შედარებით ზედაპირულ განსხვავებებისაგან დამოუკიდებლად, ვინაიდან ჩამოყალიბებულნი არან მსგავსი ადამიანური ბუნების მიერ, რომელიც, ველურობის, ბარბაროსობისა და ცივილიზებული ცხოვრების შემცველ პირობებში აგრძელებს მოქმედებას" (ტეილორი. გვ. 12-13).

ბიოლოგიურ - ევოლუციურ სკოლებში სოციალურ ევოლუციას, როგორც ბიოლოგიური ევოლუციის გაგრძელებას ან შემადგენელ ნაწილს განიხილავდნენ. ბიოლოგიურ-ევოლუციური მიმართულების წარმომადგენლები ფიქრობდნენ, რომ ორგანიზმის ზრდის კანონზომიერებათა მსგავსად, არსებობს საზოგადოებრივი ინსტიტუტთა განვითარების რაღაც ორგანული კანონი, რომელიც მათი ცვლილებების, რომლებიც ერთგვაროვანია მთელს მსოფლიოში, თანდათანობითსა და რეგულარულ ხასიათს განსაზღვრავს. სოციალური ევოლუციის ამ სწორხაზობრივი კონცეფციის გავლენას ის გარემოება აძლიერებდა, რომ სოციოლოგიაზე დარვინის ევოლუციური იდეები სპენსერის ფილოსოფიური ევოლუციონიზმის, "განვითარების უნივერსალური ჰიპოთეზითა" და დიფერენციაციის პრინციპის მეშვეობით დიდი ხნის განმავლობაში ზემოქმედებდნენ. ე.ი. დარვინის ევოლუციონური იდეები სპენსერის ფილოსოფიური ევოლუციონიზმის პრიზმაში იქნა გატარებული.

სოციალური ფილოსოფიიდან ნატურალისტურმა ევოლუციურმა სოციოლოგიამ აგრეთვე მემკვიდრეობით ისტორიის პირველი "მამოძრავებელი ძალების" პრობლემის მეტაფიზიკური დაყენებაც მიიღო. პოზიტივისტურად ორიენტირებულმა ნატურალისტურმა მიმართულებები, რომელთაც საზოგადოებისადმი როგორც ბუნების ნაწილისადმი მიდგომა აერთიანებდათ, ცდილობდნენ ეს ცნება გარკვეული სახით ემპირიულ ცნებად ექციათ. საზოგადოების განვითარების ახსნას ისინი განსაზღვრული მადეტერმინირებული ფაქტორების, რომლებიც გაგებულია როგორც ბუნებრივი ობიექტური ძალები, მოქმედებით იწყებენ. მაგრამ უნდა ითქვას ისიც, რომ ფაქტორის ცნება ბუნდოვანი დარჩა, რაც ამ მიმართულებათა არაკრიტიკული ემპირიზმის მიზეზით იყო გამოწვეული. მიუხედავად საზოგადოებრივი განვითარების ბუნებრივ კანონზომიერებათა ძიების დადებითი მნიშვნელობისა, რომელიც ვოლუნტარიზმის პოზიციებს, დიდი ადამიანების კულტს, თეოლოგიურ და სპირიტუალისტურ კონცეფციებს სოციოლოგიაში ძირს უთხრიდნენ, ნატურალისტური ევოლუციური სოციოლოგიის სუსტი ადგილი სწორედ სოციალური "ძალების" და "ფაქტორების", ისტორიის როგორც ადამიანური აქტივობის პროცესის გაგების საზიანოდ ცალმხრივი ნატურალიზაცია (ყველაზე მეტად ბიოლოგიზაცია) იყო.

სოციალური განვითარების ამა თუ ბუნებრივი ფაქტორების ან მამოძრავებელი ძალების, ზოგჯერ კი ბუნებისმეცნიერების განსაზღვრული მეთოდოლოგიური ნიმუშების ასევე წინა პლანზე წამოწევა ნატურალისტურ სკოლათა კლასიფიკაციის საფუძველად შეიძლება გამოგვადგეს. ასე მაგალითად, ბიოორგანული სკოლა სოციალური მთელის სტრუქტურას, რასობრივ-ანთროპოლოგიური – საზოგადოებრივ ცხოვრებაზე ადამიანის ბიოლოგიური ბუნების, მისი რასობრივი ნიშნებისა და გენოტიპის გავლენას, სოციალური დარვინიზმი – არსებობისათვის ბრძოლას და ბუნებრივ შერჩევას, გეოგრაფიული სკოლა – გეოგრაფიულ გარემოსა და ადამიანთა სივრცობრივ განლაგება – განაწილებას განსაკუთრებულ მნიშვნელობას აწერდა.

2. მექანიკური სკოლა.

კლასიკური ბუნებისმეცნიერების მეთოდოლოგიის პრესტიჟი სოციოლოგიაში და მასზე ვულგარული მატერიალისტური ტენდენციებისა და მექანიკური მსოფლგაგების გავლენა ყველაზე ნათლად მექანიკურ სკოლაში იკვეთება, რომელიც მრავალი ნატურალისტური მიმართულებებისათვის თითქოსდა ფარულ მსოფლმხედველობრივ ბაზას წარმოადგენს.

მექანიკურ სკოლას პირობითად შეიძლება ის სოციოლოგიური კონცეფციები მივაკუთვნოთ, რომლებიც სოციალურ პროცესებსა და მოვლენებს ფიზიკურ პროცესებსა და მოვლენებს ადარებენ და აგრეთვე სოციალური სამყაროს ასახსნელად, მექანიკის, ფართო აზრით ფიზიკის, ენერგეტიკის და ა.შ. ცნებებს იყენებენ.

მექანიკებმა საზოგადოების როგორც ნაწილთა სტატისტიკური აგრეგატის (საზოგადოების ორგანულ თეორიათა საწინააღმდეგოდ) გაგება განავითარეს, რომლის პროტოტიპი ცოცხალი ორგანიზმისგან განსხვავებული მექანიზმის ცნება იყო. საზოგადოების "აგრეგატულმა" კონცეფციამ სოციოლოგიაში ხელი იმ მეთოდების გამოყენებას შეუწყო, რომლებიც მთელის შესატყვის ცნებას და გაგებას ეყრდნობოდნენ.

რაოდენობრივ მონაცემებსა და მათ გრაფიკულ წარმოდგენებს ფართოდ იყენებდა ამერიკელი ეკონომისტი და სოციოლოგი ჰენრი ჩარლზ კერი (1793-1879), რომელიც 19 ს-ის სოციოლოგიაში მექანიკური თეორიების ერთ-ერთი პირველი ავტორთაგანია.

კერის მთავარ სოციოლოგიურ შრომებში – "სოციალური მეცნიერების საფუძვლები" (1858-60წწ.) სამ ტომად და "ფიზიკურ, სულიერ და მორალურ მეცნიერებებში კანონის ერთიანობა" (1872) – სპენსერის მონიზმი და მექანიკური ევოლუციის პრინციპებია გაზიარებული.

მექანიციზმის ზოგადი რედუქციონისტული ლოგიკის თანახმად, კერი იმ მარტივ კანონებს ეძებდა, რომლებიც მატერიას ყველა მის ფორმაში მართავს და ერთნაირად სწორია ფიზიკური და სოციალური მეცნიერებებისათვის, რომლებიც ერთმანეთისაგან მხოლოდ ობიექტებისა და გამოხატვის ხერხების გამოყენებით განსხვავდებიან. მაგ: მიზიდულობის, მიზიდვისა და განზიდვის ფიზიკური კანონები მოსახლეობის ასოციაციისა და კონცენტრაციის შესაბამის სოციალურ ფორმებს იღებენ. ადამიანი კერისათვის საზოგადოების მოლექულა, ხოლო ასოციაცია – "მოლექულური მიზიდულობის დიდი კანონის" ნაირსახეობაა, სახესხვაობაა. თავის განაზრებებში იგი გულუბრყვილო მექანიკურ განზოგადებებსა და ანალოგიებს, გადაჭარბებული უზომობით ხშირად მიმართავდა. მათი ამხსნელი ძალა მატერიის მოუსპობლობის პრინციპებისაგან გამოყავდა. მისი აზრით, ცხადია, რომ წარმოება და მოხმარება – ნივთიერებათა მარტივი – უბრალო გარდაქმნებია, ვაჭრობა კი – ნივთიერებათა გადაადგილება სივრცეში და ა.შ.

მე-20-ე საუკუნის დასაწყისში ბუნებისმეცნიერებაში მომხდარმა რევოლუციამ სოციალურის რაოდენობრივ-მექანიკური წესით ახსნის ცდებს ხელი ვერ შეუშალა. "ფიზიოსოციოლოგიას" ბუნების ზოგიერთი ისეთი მკვლევარი ავითარებდა, როგორც გამოჩენილი ქიმიკოსი ვილჰელმ ფრიდრიხ ოსტვალდი (1853-1932) იყო. თავის "კულტურის შესახებ მეცნიერებათა ენერგეტიკულ საფუძვლებში" ოსტვალდი ფიქრობდა, რომ ენერგეტიკას შეუძლია საზოგადოებრივ მეცნიერებებს ზოგიერთი ფუნდამენტური ევრისტიკული პრინციპი, და არა მთელი ახსნა მისცეს. ენერგეტიკული თვალსაზრისით კულტურული პროცესი – ეს თავისუფალი ენერჯის მოწესრიგებულ – დალაგებულ ენერჯიად გარდაქმნაა, რაც უფრო მეტი რაოდენობის მოწესრიგებული სასრგებლო ენერჯია მიღებული ასეთი გარდაქმნის მეშვეობით, მით უფრო მნიშვნელოვანია კულტურის პროგრესი.

ენერჯის გაფანტვა-განშლას და ენტროპიის ზრდის კანონებზე დაფუძნებული ეს უნივერსალური კრიტერიუმი, არა მხოლოდ საზოგადოებრივი პროგრესის, არამედ მთლიანობაში ორგანიზმის ან ბიოლოგიური სახის ცხოველმყოფელობის (პროგრესის) გაზრდა-გაფართოების საშუალებას გვაძლევს, რაც მსოფლიო ევოლუციური პროცესის პრინციპული ერთიანობისაგან გამომდინარეობს. ევოლუციას, ე.ი. შეუქცევად ცვლილებას, რომელიც მეტნაკლებად ხანგრძლივი დროის განმავლობაში ხორციელდება და მიმდინარეობს, საზოგადოების, ადამიანური ჯგუფის, ცხოველური სახეობის, ორგანიზმის-ორგანიზაციისა და ფუნქციების მზარდი დიფერენციაცია და გართულება ახასიათებს. "საზოგადოებრივი პროგრესის საბოლოო დასაბუთებად გვევლინება ის, რომ ადამიანთა ჯგუფის თანდათანობითი სრულყოფილი ორგანიზაციის წყალობით, ადამიანის მიერ სამყაროში თავისუფალი ენერჯის გამოყენება სულ უფრო და უფრო უკეთ ხორციელდება, ამგვარი გამოყენება ორი ხერხით – წესით, რომლებიც წარმოადგენენ კვლავაც სოციალური ევოლუციის არსებას Dშეადგენენ - შრომის დანაწილებით და შეერთება-შერწყმით ხორციელდება.

ოსტვალდი ენერჯეტიზმის ენაზე სხვა სოციალურ და ეკონომიკურ კატეგორიებს მსგავსი წესით თარგმნის, კერძოდ, საზოგადოებრივი წესრიგი და სახელმწიფო როგორც ენერჯის საუკეთესო გარდაქმნის პირობებად განიხილება.

მათემატიკური ბუნებისმეცნიერების ავტორიტეტმა 20-ის დასაწყისში აზროვნების მექანიკური ტიპის გავრცელებას ხელი შეუწყო. სოციალური ფიზიკის იდეებს ასე თუ ისე ანტონიო ბარსელო, ვილფრედო პარეტო ავითარებდნენ.

მექანიციზმის გავრცელებული ნაკლი და სისუსტე – სოციოლოგიისა და ისტორიის ფილოსოფიის გავრცელებული იდეების ფიზიკური ტერმინოლოგიებით "შემოსვლა", რაც მხოლოდ ფსევდო ახსნებს ბადებდა. ასეთი იყო ისტორიის "თერმოდინამიკური" განმარტების ცნება, რომელსაც ზოგჯერ "სამყაროს სითბური სიკვდილის" თავის დროზე პოპულარული, მაგრამ მცდარი ფიზიკური თეორიების მსგავსად იყენებდნენ. მოძრაობა, სიცოცხლე, ცვლილება, ისტორია არსებობენ მანამ, სანამ ენერჯის არათანაბრობა არსებობს. თერმოდინამიკის იმ კანონებზე დაყრდნობით, რომ მაღალი დონის ენერჯია მუდამ დაბალში გადადის და ეს შეუქცევადია და რომ ენერჯის რაოდენობა მუდმივია, ისინი ცდილობდნენ მომავალში სოციალური ეტროპიის მდგომარეობა, როგორც მკვდარი და უძრავი თანასწორობა ეწინასწარმეტყველებინათ. სამყაროს თბური სიკვდილის მსგავსად, არაა ძნელი ამ ენერჯეტიკულ სამოსში ძველი კონსერვატორ რომანტიკოსთა (ჟოზეფ და მესტრა და სხვა) ისტორიოსოფიური კონცეფცია ვიცნოთ.

ლოგიკური თვალსაზრისით მექანიციკოსთა მრავალი თეორია მსჯელობაში სუბიექტისა და პრედიკატის ადეკვატურობის (მოცულობათა ტოლობა) კანონს არღვევს. მაგ. კ ინერჯიის, გრავიტაციის შესახებ კერისა და სხვების გამოთქმები ისეა მოცემული, თითქოს ისინი სოციალურ მოვლენებს სპეციალურად ეხებიან, მაშინ როდესაც ისინი მოვლენათა გაცილებით უფრო ფართო წრისათვის, ფიზიკური ბუნების ყველა ობიექტების მიმართ გამოიყენებიან. ამის შედეგად სოციალური სამყაროს ნამდვილად სპეციფიკური თვისებები და ნიშნები, რომლებიც მხოლოდ მას მიეკუთვნება მხედველობიდან ქრება.

მაგრამ თანამედროვე მეცნიერებათა ტენდენციების თვალსაზრისით, რომელიც ერთმანეთისაგან ყველაზე დაშორებული ცოდნის დარგების დაახლოებაში გამოიხატება, მათთვის უნივერსალური პრინციპებისა და ანალოგიების ძიება, აგრეთვე განსხვავებულ სისტემათა და მოვლენათა სტრუქტურული ერთობის ზოგიერთი მხარე თავის გამოხატულებას კიბერნეტიკის, სოციოლოგიასა და სისტემათა ზოგად თეორიებში პოულობს, რაც მექანიკური სკოლის

დამსახურებაა. ადამიანის მიერ ბუნებრივი ენერჯის სოციალ-ეკონომიკურ ენერჯად გარდაქმნის მასშტაბთა რიცხოვრივი შეფასებების მეთოდის შექმნით მექანიკებმა სოციალურ განზოგადებათა თეორიასა და სტატისტიკაში მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანეს. ამგვარად, მექანიციზმი სოციოლოგიაში ესაა მიმართულება, რომელიც წარმოიშვა მე-19 ს-ში და არსებითად პოზიტივიზმის ერთ-ერთ უკიდურეს ფორმას წარმოადგენს. მას ის კონცეფციები მიეკუთვნება, რომლებიც კლასიკური მექანიკის (საზოგადო ფიზიკის) და აგრეთვე მექანიკური მსოფლმხედველობის გავლენით, რომელიც რამდენიმე საუკუნის განმავლობაში ფრიად გავლენიანი იყო, მიისწრაფვიან საზოგადოების ფუნქციონირებისა და განვითარების კანონზომიერებანი ფიზიკური ტერმინოლოგიისა და ფრაზეოლოგიის ფართოდ გამოყენებით მექანიკურ კანონზომიერებებზე დაიყვანონ. სოციალური სტრუქტურა მისი ელემენტების ჯამზე დაიყვანეს, ხოლო საზოგადოება, განსხვავებით ორგანიციისტული (ორგანიზმი) წარმოდგენისაგან, როგორც მექანიკური აგრეგატი იქნა გაგებული. მექანიციზმის მომხრეები უფრო გულუბრყვილო და ვულგარულ ანალოგიებს მიმართავდნენ, ვიდრე ორგანიციისტები. მაგ. ჰ.ჩ. კერი საზოგადოებრივ სტრუქტურებსა და პროცესებს არაორგანულ სამყაროს სტრუქტურებსა და პროცესებს ადარებდა, მათთვის საერთო კანონების დადგენას ისწრაფვოდა. მე-20 ს-ში მექანიციზმი დროდადრო ახალ- "ენერჯეტიკულ", "თერმოდინამიკურ" და სხვა ფორმებში აგრძელებს აღორძინებას, რომლებიც ფიზიკური მეცნიერებების განვითარების ახალ ეტაპებს შეესატყვისებია. მექანიკური იდეებს ზოგიერთი დიდი მეცნიერი, მაგალითად ვ. ოსტვალდი ავითარებდა. მექანიციზმის კონცეფციას მნიშვნელოვნად ვ. პარეტოც იზიარებდა. ამ პერიოდში მექანიციზმისათვის ა. ბარსელოს შრომა. "სოციალური მექანიკის ნარკვევები" /პარიზი, 1925წ/ დამახასიათებელი. თავიანთი რედუქციონისტული მეთოდოლოგიის უსუსურობის მიუხედავად მექანიციზმის წარმომადგენლებმა სოციალურ განზომილებათა თეორიასა და მეთოდოლოგიაში შესამჩნევი წვლილი შეიტანეს, მათი გავლენა სოციოლოგიის, კიბერნეტიკისა და სისტემათა ზოგადი თეორიის გამოყენების თანამედროვე ტენდენციებშიც კი იგრძნობა.

3. გეოგრაფიული სკოლა _ მიმართულება

საზოგადოებრივ ცხოვრებაში გეოგრაფიული გარემოს როლის შესახებ საკითხი ამა თუ იმ ფორმით თითქმის ყველა მოაზროვნის მიერ საზოგადოების შესახებ მოძღვრების ჩასახვის მომენტიდანვე ისმებოდა. სოციალურ-ფილოსოფიური აზრი საზოგადოებისა და ბუნების გლობალური შეპირისპირებისაგან ცალკეულ სოციალურ პროცესებსა და მოვლენებზე (მოსახლეობის ზრდა, საწარმოო ძალები, პოლიტიკური წყობა და ა.შ.) გარემოს სხვადასხვა ფაქტორების (კლიმატი, რელიეფი, ბუნებრივი წიაღისეული) გავლენის სპეციალურ შესწავლამდე განვითარდა.

საზოგადოებისთვის გეოგრაფიული გარემოს მნიშვნელობის შესახებ განაზრებანი მიდიოდა ორ ლოგიკურ უკიდურესობამდე: მექანიკურ გეოგრაფიულ დეტერმინიზმამდე, რომელიც ამტკიცებდა თითქოს ადამიანის მთელი საქმიანობა განსაკუთრებით განპირობებულია მისი ბუნებრივი გარემოთი და აბსოლუტურ კულტურულ დეტერმინიზმამდე მიდის, რომელიც ხაზს უსვამდა იმას, რომ გარემოს თვით აღქმას და ადამიანისთვის მის მნიშვნელობას კულტურა განსაზღვრავს და ამიტომ ადამიანური საქმიანობის ახსნა მხოლოდ კულტუროლოგიური უნდა იყოს, ვერ აფასებდა იმ ფაქტს, რომ ადამიანთა კულტურული შესაძლებლობანი განსხვავებულ ბუნებრივ პირობებში მაინც განსხვავებულია. გარემოს

ყოველგვარი გავლენის აბსურდამდე დაყვანამ და უარყოფამ თავისებურ სოციოკულტურულ სოლიპსიზმამდე მიგვიყვანა. ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს, რომ საზოგადოებრივ აზროვნებაში გეოგრაფიული მიმდინარეობა- მიმართულება სრულებითაც არ ემთხვეოდა ვიწრო გეოგრაფიულ დეტერმინიზმს, რომელიც ამ მიმართულების მხოლოდ ნაწილი იყო. უკვე მე-19-ში ადამიანის, კულტურისა და გარემოს როგორც მთლიანის _ მთელის, როგორც გეოგრაფიული რეგიონის ერთიანი ხასიათის განხილვის გზით დაიწყო სისტემური გამოსვლა იმ სიმნელეებიდან, რომელსაც "ადამიანი _ ბუნება" და "კულტურა _ გარემო" ტიპის დიხოტომიები ზადებდა. მეცნიერებისთვის ადამიანი მტკიცედ იქცა ბუნების ნაწილად და არა რალაც ღვთაებრივ გამონაკლისად. 19-ის მეორე ნახევრიდან გეოგრაფიულ გარემოზე დამოკიდებულ სოციალურ სტრუქტურათა ერთმიმართულებოვანი ევოლუციის თეორიის პირველსახედ ბუნებრივი შერჩევის დარვინისეული თეორია იქცა, რომელიც მართალია ძალიან ფართოდ იყო განმარტებული. ამ პერიოდში გეოგრაფიული დეტერმინიზმის თეორიებმა ყველაზე ფართო აღიარებას მიაღწიეს და ბუნებისმეცნიერული თვალსაზრისით კარგად დასაბუთებულნიც ჩანდნენ. ბიოლოგიის ნიმუშების მიხედვით თეორეტიზირების სასარგებლო შედეგი მოსახლეობის სივრცობრივი განაწილებისა და ადამიანის ეკოლოგიისადმი ყურადღების მიქცევა იყო (რამიც თანამედროვე სოციალური ეკოლოგიის ჩანასახები შეიძლება დავინახოთ).

სოციალური გეოგრაფიასა და სოციოლოგიაში გეოგრაფიული მიმდინარეობების თვალთახედვის არეში ისეთი ბუნებრივი ფაქტორები მოხვდნენ, როგორცაა კლიმატი, ნიადაგი, რელიეფი, წყლის რესურსებისა და სასარგებლო წიაღისეულის განაწილება, ფლორა და ფაუნა, გეოგრაფიული და კოსმოსური პროცესები, წლის დროების ცვლა და სხვა. აღნიშნულ ფაქტორებზე დამოკიდებულ ძირეულ სოციოლოგიურ მოვლენათა რიცხვში განიხილავდნენ:

- ა) დედამიწაზე მოსახლეობის განლაგებასა და სიმჭიდროვეს, მის ჯანმრთელობასა და ნაყოფიერებას;
- ბ) ფიზიკურ, და ფსიქიკურ, რასობრივ განსხვავებებს სხეულის აგებულებაში, ტემპერატურაში, მორალის ფორმებში უმაღლესი ნიჭიერების შემთხვევათა სიხშირეს;
- გ) სამეურნეო საქმიანობის სახეებს, მის ორგანიზაციას, რიტმებსა და ციკლებს, მოსახლეობის კეთილდღეობის დონეს;
- დ) სოციალ-პოლიტიკური ორგანიზაციის, სოციალური ინსტიტუტებისა და ქორწინებების ტიპებს;
- ე) კულტურული კონტაქტებისა და ნასესხობის შესაძლებლობებს, ეკონომიკური და კულტურული განვითარების ტემპებს;
- ვ) რელიგიას, მითოლოგიას და ლიტერატურას _ ერთი სიტყვით, საზოგადოებრივი ცხოვრების თითქმის ყველა გამოვლენას.

მე-19 -ის სოციოლოგიაში გეოგრაფიული სკოლის ჩამოყალიბებას როგორც პოზიტივისტური ისტორია და ფილოსოფია, ისე გეოგრაფიული დეტერმინიზმიც ხელს უწყობდა. გეოგრაფიული დეტერმინიზმის კრედო, რომელიც დიდი ხნის განმავლობაში კლასიკური ბუნებისმეცნიერების მეთოდოლოგიის ტყვეობაში იმყოფებოდა, დიდი ხნით ადრე ფრანგმა ეკლექტიკოსმა ფილოსოფოსმა ვიქტორ კუზენმა (1792-1867) ჩამოაყალიბა: "მომეცით მე ქვეყნის რუკა, მისი მოხაზულობა, წყლები _ მთელი მისი ფიზიკური გეოგრაფია; მომეცით მე მისი ბუნებრივი ნაყოფნი, ხილი, ფლორა, ზოოლოგია, _ აცხადებდა იგი _ და მე წინასწარ გეტყვით, თუ როგორია ამ ქვეყნის ადამიანი, თუ როგორ როლს თამაშობს და ითამაშებს ეს ქვეყანა ისტორიაში, არა შემთხვევით, არამედ აუცილებლობის ძალით, და არა ერთ ეპოქაში, არამედ ყველა ეპოქებში".

იმ პერიოდში ნატურალიზმი და გეოგრაფიული ფსევდოდეტერმინიზმი საზოგადოებრივ მეცნიერებათა ყველა დარგსა და სფეროში, თვით იდეალისტური ხასიათის სისტემებშიც კი აღზევდნენ. 19-ის შუახანებში რელიგიათმცოდნეობაში სოციალ-მეტეოროლოგიური თეორია (მაქს მიულერი და სხვები) იფურჩქნებოდა, რომელიც მითებს როგორც ასტრონომიული და ატმოსფერული მოვლენების ანალოგს განმარტავდა და დიდ ბუნებრივ კატასტროფებში ღმერთების რწმენის წყაროს ხედავდა, ერნსტ რენანი "მონოთეიზმის სულისკვეთების – სულის" საფუძველს უდაბნოს პეიზაჟში ხედავდა, ხოლო იპოლიტ ტენი თავის "ხელოვნების ფილოსოფიაში", მაგალითად ფერწერის ფლორენციულ და ფლამანდრიულ სკოლებს შორის განსხვავებებს იტალიისა და ჰოლანდიის გეოგრაფიულ პირობებს შორის არსებული განსხვავებებით ხსნიდა.

ინგლისელ პოზიტივისტ-ისტორიკოსი ჰენრი ტომას ბოკლი /1821-1862/ მიისწავოდა რა დაესაბუთებინა ისტორიული განვითარების ობიექტური კანონზომიერება, მოყავდა მრავალი, ერთი შეხედვით სიმართლის მსგავსი მაგალითები იმისა, თუ სპეციფიკური ლანდშაფტი, კლიმატი, ნიადაგის მოსავლიანობა, კვება, ხალხთა ცხოვრებას, სხეულის აგებულებას, სიმდიდრის დაგროვებას შორის არსებულ განსხვავებებს, ხოლო შემდეგ, თუ სრული ორგანიზაციის და საბოლოო ჯამში მათ ისტორიულ ბედს შორის განსხვავებებს როგორ განსაზღვრავდნენ. მაგრამ ბოკლთან ჩვენ გვხვდება, შენიშვნა, რომ სოციალურობის განვითარების უმაღლეს დონეზე ფიზიკურთან შედარებით თანდათანობით გონებრივი ფაქტორები იძენენ უპირატესობას. ბოკლმა ეკონომიკურ გეოგრაფიასა და სოციოლოგიაში ზოგიერთ იმ მიმართულებაზე იქონია გავლენა, რომელთა წარმომადგენლები ამტკიცებდნენ, თითქოს საკმარისია ვიცოდეთ ბუნებრივი სიმდიდრეები, ენერჯის წყაროები, მიმოსვლის ბუნებრივი გზები, რომ ამა თუ იმ საზოგადოების წარმოების ხასიათი და მოცულობა, მისი მთავარი ეკონომიკური ფუნქციები განვსაზღვროთ.

ეკონომიკური, ფსიქიკური და სოციალური ფაქტორების ფიზიკური გარემოთი პირდაპირი და ერთმნიშვნელოვანი განსაზღვრულობის შესახებ მსგავსი დასკვნები მხოლოდ მაშინ შეიძლება წარმოშობილიყო, როდესაც ურთიერთდაკავშირებული სოციალური ფაქტორების შუალედური რგოლებისა და ამ ფაქტორებსა და გარემოს შორის ფუნქციონალური ურთიერთდამოკიდებულებების იგნორირება ხდებოდა, აგრეთვე როდესაც ნათლად თუ გაურკვევლად ზოგადმეცნიერული იდეალის სახით ფიზიკური მონიზმისა და მექანიკური დეტერმინიზმის მიღება, ადამიანის ფსიქიკის მიერ გარეგანი სამყაროს პასიური ასახვის შესახებ მათეულ წარმოდგენებთან ერთად ხდება. გარდა ამისა, აქ ვერ აფასებდნენ კულტურული დიფუზიისა და ურთიერთგავლენის რეზულტატებს, ვინაიდან გარემოს ზემოქმედება ხშირად ისე გამოიხატებოდა, თითქოს მოცემული საზოგადოება მუდამ აბსოლუტურ იზოლაციაში, როგორც კულტურულად დამოუკიდებელი ერთეული არსებობდა და ცხოვრობდა.

საზოგადოების განვითარებაში გარემოს ფიზიკური ფაქტორების როლის გარკვევას ცდილობდნენ გეოგრაფებიც, რომლებიც ამავე დროს პოზიტივისტური ისტორიოგრაფის მრავალ შეცდომას იზიარებდნენ. გამოჩენილი სოციოგრაფები გერმანელი მეცნიერი კარლ რიტერი /1779-1859/ იყო, რომელიც ალექსანდრე ჰუმბოლდტთან ერთად /1769-1859/ თანამედროვე გეოგრაფიის საფუძველმდებლად ითვლება. რიტერის მეთოდოლოგიის სახელმძღვანელო ბუნებისა და კულტურის ურთიერთზემოქმედების, ისტორიულად კონკრეტული გეოგრაფიული მხარის ჩამოყალიბებულ ელემენტთა ურთიერთდაკავშირებულობის იდეა იყო. დედამიწა – ერთიანი "ორგანიზმია, რომელიც შინაგანად დაკავშირებულ, მთლიან რეგიონებადაა დაყოფილი". ამ რეგიონთა საზღვრების

სწორი განსაზღვრებისათვის აუცილებელია ლანდშაფტის, კლიმატის, მცენარეულობის (განსაკუთრებით კულტურულის), ცხოველთა სამყაროს, ადამიანის გარემოს ადრინდელ ელემენტებთან ისტორიულ ურთიერთქმედებაში ყოველმხრივი აღწერა.

მაგრამ რიტერის მსოფლმხედველობა არა ნატურალიზმი, არამედ გერმანელ რომანტიკოსთა, პოლარულ ურთიერთობათა უმაღლეს სინთეზში გამაერთიანებელი მსოფლიო წესრიგის რწმენით დამატებული, ფილოსოფიური ორგანიციზმი იყო. საზოგადოებრივ მეცნიერებებისათვის რიტერის მნიშვნელობა განპირობებულია იმით, რომ მის გეოგრაფიაში ადამიანსა და ისტორიას მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს. რიტერის აზრით, გეოგრაფიამ უნდა ახსნას ის, თუ როგორ ახდენს გავლენას ადამიანი მის მიერ დასახლებულ სივრცეზე და მკაცრ ან ხელსაყრელ პირობებში თვითონ როგორ "აღიზრდება". მას განსაკუთრებით ყოველი მხარის უმაღლესი კულტურული გაფურჩქვნის პერიოდები აინტერესებდა, რამეთუ მისი აზრით, ბუნებასა და კულტურას შორის ჰარმონიის უმაღლესი ხარისხი და დონე მაშინ მიიღწევა.

რიტერის შრომებში ორგანულადაა შერწყმული თემები, რომლებიც მოგვიანებით დანაწევრდა და გეოგრაფიისა და სოციოლოგიის სხვადასხვა დარგების კვლევის საგნებად იქცა. მის შემდეგ ნათლად იქნა შემჩნეული გეოგრაფიის ორ ნაწილად : ფიზიკურ გეოგრაფიად და სოციალურ, ანუ ანთროპოგეოგრაფიად დაყოფის ტენდენცია, რომლიდანაც თავის მხრივ სხვადასხვა დროისა და სხვადასხვა ქვეყნებში ეკონომიკური, პოლიტიკური, ისტორიული, კულტურული და სტატისტიკური გეოგრაფია გამოიყო.

ანთროპოლოგიისა და კერძოდ პოლიტიკური გეოგრაფიის ჩამოყალიბებაში მნიშვნელოვანი როლი ფრიდრიხ რატცელმა /1844-1904/, გერმანელმა ზოოლოგმა, მოგზაურ-ჟურნალისტმა, სოციოლოგმა, გეოგრაფიის პროფესორმა ითამაშა.

რატცელმა ანთროპოლოგიის საგანი განსაზღვრა, როგორც ადამიანის მოდემის შესწავლა იმ ზომით, რა ზომითაც ეს უკანასკნელი თავის სასიცოცხლო გამოვლინებებში გეოგრაფიული ნატურალიზმის იდეოლოგიის შესატყვისად განისაზღვრება. განათლებით ბიოლოგი რატცელი შეეცადა ბიოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და გეოგრაფიის ცნებები და მეთოდები გაეერთიანებინა. ანთროპოგეოგრაფია, თვლიდა იგი, უნდა იყოს ზოგადი ბიოგეოგრაფიის ნაწილი და პოლიტიკური და ეკონომიკური განვითარების ანალიზის დროს ჩვეულებრივ ეკოლოგიურ და ევოლუციურ ცნებებს უნდა იყენებდეს.

გეოგრაფიული გარემოს თვისებების შესატყვისად კულტურის დიფერენციაციის მეცნიერული აღწერა რატცელთან ბიოლოგიურ სპეკულაციებთან, განსაკუთრებით მის "პოლიტიკურ გეოგრაფიაში" სახელმწიფოთა სივრცობრივი გაფართოების ან შემცირების ახსნასთან და ასევე გეოგრაფიული დეტერმინიზმისათვის ტიპიურ მცდარ ტენდენციასთან იყო შერწყმული, რომლის მეხედვითაც ბუნებრივი გარემოს თვისებებსა და ადამიანურ პრაქტიკას შორის პირდაპირ მიზეზობრივ კავშირებს ატარებენ ისე, რომ გამაშუალებელ სოციალურ რგოლებსა და მექანიზმებს გვერდს უვლიან.

გარემოს გავლენის ყველა შედეგი მან სტატისტიკურ (რომელიც ძირითადად ინდივიდთა მუდმივ ბიოფსიქიკურ თვისებებშია გამყარებული) და დინამიკურ (სოციალ-პოლიტიკური ორგანიზაციის ცვალებადი ისტორიული რეზულტატები) შედეგებად დაყო. ათასწლობით მიმდინარე გეოგრაფიულ ფაქტორთა განსაკუთრებით კლიმატისა და სივრცობრივ-ვრცელ განლაგება-მდებარეობის უშუალო ზემოქმედება სხვადასხვა-განსხვავებულ ტერიტორიებზე მცხოვრებ ადამიანთა ჯგუფებს შორის არსებულ სომატურ და ფსიქიკურ განსხვავებათა მიზეზებია. მთები და სივრცობრივი ჩაკეტილობა, მაგალითად მოსახლეობას

ტრადიციონალიზმს, ცოტათი დაკმაყოფილების უნარს, ვიწრო ნაციონალიზმის გრძნობებს უმუშავებს, ვაკეები და ზღვები კი ისეთ ფსიქიკურ თვისებებს უმუშავებს, როგორებიცაა სევდა, ნაღველი სივრცეზე, ექსპანსიისა და გაბედულ წამოწყებათა სულისკვეთება. ბუნებრივი საზღვრები (მთები, ზღვა) თითქოსდა სუსტად განვითარებული პოლიტიკური ძალებით იზოლირებულ სოციალურ ჯგუფთა წარმოშობას იწვევს, ხოლო დაბლობი და ვაკე ადგილები კი, _ მომთაბარეთა თავდასხმებისაგან დასაცავად ცენტრალიზაციას და ძლიერი ხელისუფლებს ჩამოყალიბებას უწყობს ხელს, რომელიც მოგვიანებით ძლიერ სოციალურად და კულტურულად გამოკვეთილ სახელმწიფოებრივ ორგანიზაციაში გადადის. ენისა და კულტურის გავრცელებაც იგივე კანონებს ექვემდებარება.

სახელმწიფოები როგორც ცოცხალი ორგანიზმები ფუნქციონირებენ, ექვემდებარებიან ზრდისა და დაცემის, დაღუპვის ბუნებრივ პროცესებს და ამის გამო შეუძლებელია მკაცრ საზღვრებში იქნენ მოქცეულნი და შენარჩუნებულნი. არეალი, სივრცე (Raum) და ადგილმდებარეობა _ სახელმწიფოს წარმოშობის აუცილებელი ფაქტორებია. ერის, ნაციის, ან კულტურის თვითმყოფადობა ექსპანსიისა და თავისი გეოგრაფიული მდებარეობის გაუმჯობესების უნართანაა დაკავშირებული.

აქედან ბიოლოგიური ანალოგიების პოლიტიკურ იდეოლოგიად გადაქცევამდე მხოლოდ ერთი ნაბიჯია, ეს ნაბიჯი ნათლად ე.წ. გერმანულმა გეოპოლიტიკის სკოლამ კარლ ჰაუსხოფერის /1869-1946/ მეთაურობით გადადგა, რომლის "მომღვრების" მიხედვითაც სახელმწიფოთა პოლიტიკური განვითარება და ექსპანსია თითქოსდა გეოგრაფიული ტენდენციებითაა დეტერმინირებული. ფაშისტური აგრესიის გასამართლებლად გერმანიის "სასიცოცხლო სივრცის" არასაკმარისობისა და პოლიტიკური საზღვრების არაბუნებრიობის შესახებ დასაზნუნად ცნობილი არგუმენტები გეოპოლიტიკის არსენალიდან იქნა ამოღებული. ტერმინ "გეოპოლიტიკის" ავტორი შვედი სოციოლოგი და სახელმწიფომცოდნე იოჰან რუდოლფ ჩელენი /1864-1922/ სახელმწიფოს როგორც _ გეოგრაფიული ორგანიზმის შესახებ მომღვრებას რატცელის გავლენით განმარტავდა, გეოგრაფიული დეტერმინიზმის, სოციალური დარვინიზმის, ბიოლოგიურ – ორგანულ და რასობრივ-ანთროპოლოგიურ თეორიების ეკლექტიკურად გაერთიანების გზით.

ვულგარული გეოგრაფიული დეტერმინიზმის ყველაზე დამახასიათებელი ნიშანი ისტორიული ხდომილებების ახსნაში შუალედური ფაქტორების სახით ჯანსაღი აზრის სხვადასხვა "ფსიქოლოგიური ჭეშმარიტებების" ფართო გამოყენება იყო. ამით განსაკუთრებით პოლიტგეოგრაფები გამოირჩეოდნენ, რომლებიც საუკუნეობრივ ცრურწმენებს და "ხალხის სულის, გონის" შესახებ "უახლოეს" რასისტულ გამონაგონს, რომელიც თითქოსდა გეოგრაფიული გარემოს მიერ ჩამოყალიბდა, საჭიროებისდა მიხედვით იყენებდნენ. ძნელია თვით იმ მცდელობების რაოდენობის ჩამოთვლაც კი, როდესაც მაგ. რასის "ხალხის სულის" მეშვეობით გეოგრაფიულ პირობებსა და არქიტექტიკას, ფერწერას, ლიტერატურას, მუსიკასა და რელიგიას შორის მიზეზობრივი კავშირების დადგენას ცდილობდნენ.

პოლიტიკური გეოგრაფიის შინაარსი პოლიტიკური ხდომილებების მხოლოდ საეჭვო ფსევდოგეოგრაფიული ახსნებითა და წინასწარმეტყველებით არ ამოიწურება. მრავალმა პოლიტგეოგრაფმა სხვადასხვა "პოლიტიკურ ზონათა" წარმოქმნის, ექსპანსიისა და დაშლის, მათი ადმინისტრაციული ცენტრების, საზღვრების დაცვითი ხაზების ემპირიულ - ისტორიული გამოკვლევები მოგვცა. აგრეთვე პოლიტიკურ გაერთიანებებსა და მის გარემოს ურთიერთზემოქმედებაში დაფარული "პოლიტიკური პოტენციალის" შეფასების შესახებ საკითხის დასმაც არ არის აზრს მოკლებული. პოლიტიკური გეოგრაფია ლანდშაფტის,

ფიზიკურ და სოციალურ ასპექტებზე, ლინგვისტურ და კულტურულ გაერთიანებათა ფორმირებაზე პოლიტიკური ძალაუფლების გავლენას წარმატებით სწავლობს.

XX -ის დასაწყისში საზოგადოებრივ მეცნიერებებში ძველი გეოგრაფიული მიმართულების მრავალი თემა და მასთან ერთად შეცდომებიც, ამერიკულმა ენვირონმენტალიზმა (ინგლისური environment-გარემო) მემკვიდრეობით მიიღო. მასში შედარებით ახალი გეოგრაფიული დეტერმინიზმის პოპულარულ ჰიპოთეზათა შემოწმების სტატისტიკურ და სხვა "მკაცრ" მეთოდთა გამოყენებისადმი მიდრეკილება იყო. ენვირონმენტალიზმის ფუძემდებელმა და რატცელის პოპულიზატორმა ელენ სემპლმა განსაზღვრულ ტერიტორიაზე ადამიანის ცხოველმოდგაწეობაზე – საქმიანობაზე ფიზიკური გარემოს "კონტროლის" იდეა გაატარა და განავრცო.

ენვირომენტალიზმის გამოჩენილი წარმომადგენელი ამერიკელი გეოგრაფი, განათლებით გეოლოგი ელსუორთ ჰანტინგტონი /1876-1977/ იყო. სტატისტიკის, პალეობოტანიკის, კლიმატოლოგიის, ისტორიის, დემოგრაფიის და სხვა მეცნიერებათა მეთოდებისა და მონაცემების (ხშირად არასწორად) გამოყენებით იგი კლიმატის ცვლილებებსა ("ჰულსაციებსა") და ცივილიზაციების პროგრესს ან დაცემას შორის მჭიდრო კორელაციების არსებობის დასაბუთებას ესწრაფვოდა.

ძირითადი გამაშუალებელი კავშირები კი ასე გამოიყურებოდა:

1) კლიმატი გვლენას ახდენს მოსახლეობის ჯანმრთელობაზე (ამ გავლენის შესაფერისად ჰანტინგტონმა შეისწავლა სიკვდილიანობისა და ტემპერატურის თვიური მრუდის დამთხვევები და ა.შ.);

2) კლიმატი გავლენას ახდენს ფიზიკურ და გონებრივ აქტიურობაზე, შესაბამისად შრომის ნაყოფიერებაზე და მამასადამე, საზოგადოების საქმიან და ეკონომიკურ ცვლილებათა მერყეობას იწვევს (აქ ძირითადი ემპირიული ბაზა სიკვდილიანობის კოეფიციენტის და საქმიანობის დაცემისა და გამოცოცხლების მნიშვნელობათა პარალელების შესახებ მონაცემები იყო);

3) რამდენადაც ცივილიზაცია ენერჯისა და ერის, ნაციის მნიშვნელობა-ნაყოფიერების-მწარმოებლურობის ფუნქციაა, ამდენად კლიმატის სასარგებლო ან უარყოფითი რყევები ცივილიზაციათა ზრდას, დაცემასა და გადაადგილებას განსაზღვრავენ.

ჰანტინგტონმა აგრეთვე აფრიკულ-აზიური აკვნიდან ევროპის ჩრდილო-დასავლეთის უფრო ცივ და მრავალხალხოვან კლიმატის პირობებში ცივილიზაციის თანდათანობით გეოგრაფიული გადაადგილების შესახებ ძველი იდეა განავითარა. "ცივილიზაციის ჩრდილოეთური დრეიფის" თეორიას სხვადასხვა ვარიანტებით ჯერ კიდევ ადრე ფრანგი კლოდ ვაიო, პიერ მუჟილი, ედმონ დემოლენი და მრავალი სხვა იცავდნენ. მაგრამ შედარებითი რუკებისა და კორელაციების (ურთიერთდამოკიდებულებათა – შეფასებების) შემუშავების კრიტერიუმები, რომლებითაც ჰანტინგტონი ამაგრებდა ამ თეორიას, უპირატესად სუბიექტური და ევროპოცენტრისტული იყო. ცივილიზაციების შეფასებათა საფუძველში სრულყოფილების რანგის მიხედვით მან "აქტივიზმი" ჩადო და მასთან ერთად ის ძველი ცრურწმენები (რომლის პირველწყაროები XIV ს-ის არაბი ისტორიკოსის იბნ ხალდუნის შრომები იყო) გაიმეორა, თითქოს უმაღლესი კულტურა და სოციალურ-პოლიტიკური ორგანიზაციის ყველაზე რთული ფორმები მხოლოდ ზომიერ, მაგრამ არასუბტროპიკულ ან პოლარული კლიმატის პირობებში შეიძლებოდა წარმოშობილიყო, რადგან სუბტროპიკებში ბუნების ნობათთა სიუხვის გამო თითქოს შრომის დიდი დანახარჯები საჭირო არ არის, რასაც სამხრეთელ ადამიანთა ინერტულობასა და სიზარმაცესთან მივყავართ, ხოლო შიმშილთან და სიცივესთან ბრძოლა

პოლარული კლიმატის პირობებში ადამიანებს უმუშავებს მორჩილებას და გასავითარებლად ძალას არ უტოვებს. საბოლოო ჯამში კულტურის კერათა ჩრდილოეთისაკენ გადანაცვლების კანონი ფაქტთა ცალმხრივ შერჩევაზე დაფუძნებულ სპეკულაციად დარჩა. იგი ვერც ტექნოლოგიური დეტერმინიზმის ელემენტების შემოტანამაც ვერ გადაარჩინა. მაგალითად, ვაიოსთან, რომელიც ჩრდილოეთისკენ კულტურის სვლის მიზეზებს სიცივისაგან ადამიანის დაცვის ტექნიკის განვითარებაში ხედავდა.

მართალია, ჰანტიგტონისა და სხვა ენვირონმენტალისტების "მარადიულმა კანონებმა" მტკიცედ დადგენილი ფაქტების შემოწმებას ვერ გაუძლეს, მაგრამ მათმა მრავალმა ღირებულმა (ფასეულმა) დაკვირვებებმა და ზოგიერთმა ჰიპოთეზამაც კი სპეციალისტების (ბიოლოგების, კლიმატოლოგების, ფსიქიატრების და ა.შ.) არაპირდაპირი მხარდაჭერა უფრო ვიწრო კონტექსტებში მაინც მოიპოვეს. ასე მაგ, საზოგადოების ეკონომიკურ ცხოვრებაში საქმიანი ციკლების მზის აქტივობის პერიოდებთან დაკავშირების ენვირონმენტალისტური ცდები ჩაიშალა, მაგრამ რთული დამოკიდებულებანი (საქმიანი ციკლების), ატმოსფერული და სხვა კლიმატური მოვლენების ცვლილებებს შორის ერთის მხრივ და ფიზიოლოგიურ პროცესებს შორის, მეორეს მხრივ მრავალი ფსიქოლოგის და კრიმინალისტების მიერ იქნა შემჩნეული. ჯერ კიდევ ადოლფ კეტლე, ხოლო შემდეგ ჩეზარე ლომბროზოც ზოგიერთ დანაშაულებათა სიხშირის "სეზონურ" რხევაზე მიუთითებდა.

თანამედროვე ამერიკულ სოციოგეოგრაფიაში დეტერმინიზმისა და რაოდენობრივი მიდგომისადმი მისწრაფება შენარჩუნებულია, მაგრამ უფრო შეზღუდულ მოდელებში წინასწარმეტყველებების მაღალი ალბათობით და შესაძლებლობით. ენვირონმენტალიზმის პრობლემატიკა არა წინანდელი გლობალური, არამედ უფრო სპეციალური პლანით შეიწავლება.

ნაწილობრივ, როგორც რეაქცია ენვირონმენტალიზმზე 19-ის დასასრულიდან აშშ-ი განვითარდა "კულტურული გეოგრაფია", რომელიც კულტურის ანთროპოლოგიურ იდეას (ალფრედ კრებერი და სხვა) იყენებდა. იგი დაჟინებულ ყურადღებას უთმობდა ადამიანის საქმიანობას, რომელიც მისი ისტორიული წარსულის ნაკვალევს როგორც მოცემული კულტურის გავრცელების მატერიალურ მოწმეს ცვლიდა.

ბუნებასთან ურთიერთობაში ადამიანის აქტიურ როლზე ამგვარი აქცენტირება განსაკუთრებით თანამედროვე სოციალური ეკოლოგიის ერთ-ერთი ფუძემდებლის ლე პლეს სკოლისაგან დაწყებული ფრანგული სოციოგეოგრაფიის ტრადიციისათვისაა დამახასიათებელი. მან ადამიანური ცხოვრების განმსაზღვრელ ფაქტორთა სამერთიანი ფორმულა წამოაყენა: ბინადრობის ადგილი, შრომა, ოჯახი.

ლე პლეს სკოლის წამყვანი წარმომადგენლები ანრი დე ტურვილი /1843-1903/ და ედმონ დემოლენი /1852-1907/ იყვნენ, ემპირიული სოციალური გამოკვლევების ისტორიაში ცნობილი ოჯახური მონოგრაფიების შედგენისას სკოლა ოჯახის ან საზოგადოების ფიზიკურ გეოგრაფიას: ნიადაგს, რელიეფს, კლიმატს, წყლის განაწილებას და ა.შ. აუცილებლად სწავლობდა. დემოლენის ძირითად შრომაში "ხალხთა დიდი გზები" (1901) ფართო ისტორიულ მასალაზე დაყრდნობით გეოგრაფიულ გარემოსა და სოციალური ორგანიზაციის სხვადასხვა მახასიათებლებს, შრომის საკუთრების ფორმებს შორის ძირითადი კავშირებია გამოკვლეული. ასე მაგალითად, დემოლენის თანახმად, ისტორიული განვითარების ადრეულ ეტაპზე სტეპებში ცხოვრება მწყემსობას, როგორც უძირითადეს საქმიანობას, მიწის საკუთრების არარსებობას განსაზღვრავდა, რამდენადაც მომთაბარისათვის უფრო მნიშვნელოვანია ჰქონდეს სტეპებში თავისუფლად გადაადგილების საშუალება, ვიდრე მიწის კერძო მესაკუთრე იყოს, და ასევე

"სოციალური ტიპის" სხვა თვისებებსაც განსაზღვრავდა. ტურვილმა, რომელმაც დასავლური ტიპის საზოგადოების წარმოშობა გამოიკვლია, სკანდინავიაზე მისი იზოლირებული ფიორდებით, როგორც "მსოფლიო ლაბორატორიაზე" მიუთითა, სადაც მხოლოდ შეიძლებოდა თითქოს ადამიანის, ოჯახისა და საზოგადოების კერძო და პარტიკულარული ტიპი ჩამოყალიბებულიყო.

გეოგრაფიული ფსევდოდეტერმინიზმის მოწინააღმდეგე აგრეთვე ფრანული "პოსსიბილიზმი" (ფრანგ. possibilite – შესაძლებლობა) იყო. ამ მიმართულების წარმომადგენლები თვლიდნენ, რომ ერთნაირი გარემო არც ინდივიდებისათვის – ერთი და იგივე ბუნებრივ პირობებზე რეაქციათა სხვადასხვაობისა და თანშობილი თვისებების გამო, და არც განვითარების სხვადასხვა დონის კულტურისთვისაც არ არსებობს. პოსსიბილიზმმა დაადგინა გარემოს სტატისტიკური კონცეფცია როგორც ერთხელ და სამუდამოდ მოცემული რამ, რომელიც არ არის კავშირში აქტიურ ისტორიულ სუბიექტთან. ამ მიმდინარეობის ისტორიზმი საკითხის დასმას ყოველთვის კონკრეტულად მოითხოვდა: გარემო ვისთვის და რისთვის, როგორ შესაძლებლობებს იყენებს მასში მოცემული კულტურა.

სოციოგეოგრაფიის ფრანგული სკოლის დამაარსებელი გეოგრაფი და ისტორიკოსი პოლ ვიდალ დე ლაბლაში /1845-1918/ იყო. მისი გამოკვლევების ცენტრად იქცა არა წანამძღვარი, თითქოს მოცემული გარემო განსაზღვრავს ცხოვრების ამა თუ იმ წესს, არამედ თანდათანობითი ისტორიული ცვლილებები, რომლებსაც გარემო ცვლილებების ცვალებადი წესის შედეგად განიცდის. ლანდშაფტი ვიდალისათვის – არის არა ხდომილებების ბუნებრივ თანმიმდევრულობათა უბრალო პროდუქტი, არამედ ადამიანის შრომის შედეგი და რეზულტატი, რომელიც მომავალი თაობებისათვის არსებობის ახალ პირობებს ქმნის.

ვიდალის შრომებისა და სხვა სოციოგეოგრაფიის ფრანგი წარმომადგენლების დამსახურება გერმანელი გეოპოლიტიკოსის ფსევდოდეტერმინიზმის მხილება იყო. პოსიბილისტებმა აჩვენეს, რომ გეოპოლიტიკოსები ხშირად დასაბუთებებს და მტკიცებებს post factum (ეს არის დასაბუთება მოცემული პოლიტიკურ-სოციალური მოვლენის ისტორიული არსებობიდან თითქოსდა მასზე პასუხისმგებელი გეოგრაფიულ პირობებზე, რომ თითქოს ამ ისტორიული ფაქტის არსებობაზე მოცემული გეოგრაფიული გარემოა პასუხისმგებელი), და ფაქტის საწინააღმდეგოდ აგებენ. გამარტივებული გეოგრაფიული დეტერმინიზმის კრიტიკის ძირითადი წესი და ხერხი მუდამ იყო იმის ახსნა, თუ როგორაა რომ ერთნაირ გეოგრაფიულ პირობებში სრულიად სხვა დონისა და ტიპის საზოგადოებანი და კულტურები ვითარდებიან. ერთი და იგივე გარემო აძლევს სხვადასხვა ეკონომიკურ შესაძლებლობებს ადამიანებს, რომლებმაც იციან ან არ იციან, თუ როგორ გამოიყენონ მისი რესურსები. ამ რესურსთა ღირებულება – ფასი დამოკიდებულია არა იმდენად მათ ბუნებრივ თვისებებზე, რამდენადაც ეკონომიკისა და საზოგადოებრივი ურთიერთობების ხასიათზე. მაშინაც კი, როდესაც თითქოს მარტივად ორგანიზებულ საზოგადოებებში ცხადია დამოკიდებულება გეოგრაფიულ პირობებსა და კვების ხასიათს შორის, რომლებიც მრავალ ნედლ-გადაუმუშავებულ პროდუქტს იყენებენ, სინამდვილეში ეს დამოკიდებულებანი რთულია, გაშულებულია და მხოლოდ და მხოლოდ ლოგიკური მნიშვნელობა აქვთ. საკვების მოპოვება – საზოგადოებრივი პროცესია, და კვების სოციალური ასპექტები, წეს-ჩვეულებები, რწმენები, საკვები პროდუქტების ეფექტური ან პირიქით, მოუხერხებელი გამოყენება, პირველხარისხოვან როლს თამაშობენ. ადამიანისთვის ყოველგვარი ბუნებრივი მასალა წარმომადგენს არა უბრალო "ბუნებრივი დოვლათს", არამედ საზოგადოების საწარმოო ძალებისა და მოთხოვნილებების განვითარების დონის შესაბამის პროდუქტს.

პოსიბილიზმის სუსტი მხარე ამერიკულ ენვირონმენტალიზმთან შედარებით (პრინციპთა სიუხეზე, რომელსაც იგი აკრიტიკებდა) შესაძლებლობათა რაოდენობრივი შეფასებების უგულვებელყოფა იყო, შესაძლებლობები, რომლებიც განსაზღვრული კულტურული ან ეკონომიკური შესაძლებლობების გეოგრაფიული ფაქტორების დანაწილებასთან კავშირს ახასიათებს. ამ აზრით თანამედროვე საზღვარგარეთული სოციოგეოგრაფიის მეთოდები მის გამოყენებით და რაოდენობრივ დარგებში ენვირონმენტალიზმთან უფრო ახლოსაა, ვიდრე პოსიბილიზმთან.

საზოგადოებრივ მეცნიერებებში გეოგრაფიული მიმართულების პრობლემატიკა ყოველმხრივ ამოწურული არ არის. სწორედ დღეს, როდესაც ადამიანის ზემოქმედება ბუნებაზე უზომოდ გაიზარდა, მისი მნიშვნელობა ადამიანისთვის და მის საქმიანობასთან გამუწყვეტელი კავშირი სულ უფრო მეტად ვლინდება. ცხადი ხდება, რომ ბუნებრივ გარემოზე ზემოქმედება მხოლოდ მაშინ შეიძლება იყოს წარმატებული, როდესაც იგი მის კანონებს ემორჩილება და მთელის ძირითად კავშირებს ითვალისწინებს, სხვაგვარად ნეგატიური შედეგები თვით ადამიანზე, როგორც ბუნების ნაწილზე, იმოქმედებენ. შეინიშნება მემკვიდრეობა გეოგრაფიულ მიმართულებასა და თანამედროვე "ადამიანურ ეკოლოგიას" შორის, რომელიც ადამიანისა და მისი გარემომცველი გარემოს (ფართო აზრით) ურთიერთკავშირებს, კერძოდ ადამიანთა და სოციალურ ორგანიზაციათა სივრცობრივ-ვრცელ ურთიერთობებს სწავლობს.

4. რასობრივ-ანთროპოლოგიური სკოლა

რასიზმი, როგორც სოციალ-ფსიქოლოგიური ფენომენი უხსოვარი დროიდან არსებობდა, მაგრამ XX ს-ში მან მეცნიერების ავტორიტეტს პირველად მიმართა. ამ მიმართულების ძირითადი იდეოლოგიური ფუნქცია იმპერიალისტური ქვეყნების კოლონიალური ექსპანსიის პრივილეგიების გამართლებაში მდგომარეობს. აგრეთვე მხედველობაში უნდა მივიღოთ ისიც, რომ მეცნიერება რასების შესახებ – ფიზიკური ანთროპოლოგია – ჯერ კიდევ ჩანასახოვან მდგომარეობაში იმყოფებოდა, ეს კი სხვადასხვა სახის მითებისა და სპეკულაციებისათვის ნაყოფიერ ნიადაგს ქმნიდა, რომლებიც უმწიფარ მეცნიერულ ცოდნას ხშირად ფსევდომეცნიერულ ცოდნად აქცევდნენ.

მიუხედავად იმისა, რომ რასობრივ – ანთროპოლოგისტური მიმართულების კონცეფციებს მრავალი განსხვავება და ელფერი აქვთ, ყველა ისინი შეიძლება რამდენიმე საბაზო პოსტულატზე დავიყვანოთ:

- 1) სოციალური ცხოვრება და კულტურა – რასობრივ-ანთროპოლოგიური ფაქტორების პროდუქტია;
- 2) რასები არ არიან თანასწორნი ერთმანეთს შორის და ეს უთანასწორობა შესატყვის კულტურულ ქმნილებათა (უპირატესობას, "საშიშროებას", "საზიანობას") განაპირობებს;
- 3) ადამიანთა სოციალური მოქმედება და ქცევა მთლიანად ან უპირატესად ბიოლოგიური მემკვიდრეობითაა დეტერმინირებული;
- 4) რასობრივი აღრევა – საზიანოა.

პირველად ეს თეზისები გაშლილი სახით ფრანგმა ფილოსოფოსმა, მწერალმა და დიპლომატმა არტურ დე გობინომ /1816-1882/ ოთხტომიან წიგნში "ცდა ადამიანთა რასების ურთიერთობების შესახებ" წამოაყენა. გობინო ცდილობდა დაესაბუთებინა, რომ სოციალური ინსტიტუტები კი არ განსაზღვრავენ რასათა ცხოველმოდგაწეობას – ცხოვრებას, არამედ პირიქით, რასების ცხოველმოდგაწეობა – საქმიანობა განსაზღვრავენ მათ. "ესაა შედეგი და არა მიზეზი", –

აცხადებდა იგი. სწორედ რასების სფეროში ეძებდა გობინო თავისი თხზულების ცენტრალური პრობლემის – ცივილიზაციის დაცემისა და დაღუპვის პრობლემის გადაწყვეტის გასაღებს.

იყო რა პესიმისტი, იგი ყველა ცივილიზაციის, მათ შორის ევროპულის დაღუპვის ფატალური გარდაუვალობისაგან ამოდიოდა. რასათა შერევა ("თეთრი" რასის აუცილებელი მონაწილეობით), რომელიც დასაწყისში ცივილიზაციის განვითარების აუცილებელ წყაროდ გვევლინება, შემდგომში მის გადაგვარებას და სიკვდილს იწვევს. გობინოს ძირითადი მტკიცება ტავტოლოგიურია, რამეთუ მის კონცეფციაში რასათა შერევა ერთდროულად როგორც ცივილიზაციის გადაგვარების ნიშნად, ისე მისი განვითარების მიზეზად გვევლინება. საბოლოო ჯამში აღმოჩნდება, რომ სინამდვილეში გობინოს არა ცივილიზაციის "ცხოველმყოფელობის", არამედ რასის "ცხოველმყოფელობის" არსებობა აღელვებს, რადგან ეს უკანასკნელი მისთვის სოციალ-ისტორიული პროცესის ჭეშმარიტ სუბიექტს წარმოადგენს.

რასიზმი – გობინოს ელიტარული მსოფლმხედველობის პირდაპირი გაგრძელება, რომელიც სოციალური თანასწორობის ყველა ფორმის მოწინააღმდეგე იყო, და "ნამდვილი" იერარქიების გამოყოფას, ხოლო მათ შორის "ნამდვილი" ელიტის გამოყოფას ისწრაფვოდა. რამდენადაც რასობრივი უთანასწორობა – არათანასწორობა გობინოს ყველაზე უფრო ფუნდამენტურ, ამოსავალ და გაუნადგურებელ რამედ მიაჩნია, ამდენად იგი ისტორიის ახსნისას მას პირველ ადგილზე აყენებს. რასობრივ იერარქიას გობინო სამსაფეხურიანი თეთრი, ყვითელი და შავი კიბის, რომელთაგანაც თეთრია უპირატესი, სახით წარმოგვიდგენს, რადგან თითქოს, ყველა ცივილიზაციის შექმნასა და განვითარებაში მხოლოდ მას მიეკუთვნება მთავარი როლი. მაგრამ "თეთრი" რასის შიგნითაც არსებობს, გობინოს აზრით "იერარქია, რომლის მწვერვალზე არიან იმყოფებიან".

სხვა რასისტული "ისტორიოსოფია" ინგლისელმა გერმანოფილმა ჰიუსტონ სტიუარტ ჩემბერლენმა /1855-1927/ შექმნა. მისი ძირითადი ნაწარმოებია "მეცხრამეტე საუკუნის საფუძვლები" (1899), სადაც ევროპული ისტორიის ზედაპირული, წინააღმდეგობრივი და უმეტესად ტენდენციური მიმოხილვაა მოტანილი: ჩემბერლენის მიხედვით, ევროპის ისტორიის უმაღლესი "მიღწევა" "ტევტონური" კულტურის შექმნაა, რომელიც ყველა არსებულ კულტურაზე "მაღალია". "ტევტონური" რასა "არიულის" მემკვიდრეა, რომლის "სულის-გონის" აღორძინებისკენაც მოუწოდებდა ჩემბერლენი. ჩემბერლენმა ყველაზე მნიშვნელოვანი წვლილი გერმანული ფაშიზმის ადამიანთ მოძულე მითების შექმნაში შეიტანა. ტყუილად არ მიუნიჭებიათ ნაცისტ "თეორეტიკოსებს" მისთვის "სახალხო მოაზროვნისა" და "მესამე რაიხის წინასწარმეტყველის" ტიტული.

რასობრივ – ანთროპოლოგიური მიმართულების ერთ-ერთ ნაირსახეობას ე.წ. ანთროპოსოციოლოგია წარმოადგენს. ანთროპოსოციოლოგიის მთავარი წარმომადგენლები ანთროპოლოგი ჟორჟ ვაშე დე ლიაპუჟი /1854-1936/ და გერმანელი ოტო ამონი /1842- 1916/ იყვნენ. ლიაპუჟი გობინოს ანთროპოსოციოლოგიის პიონერად თვლიდა, ჩემბერლენს კი პირიქით, მის "კარიკატურისტად" მიიჩნევდა. ლიაპუჟის შრომები ანთროპომეტრიკული მონაცემების განმარტებაზე და, უწინარეს ყოვლისა, თავის ქალის მაჩვენებლის შედარებით სტატისტიკურ ანალიზზეა დაფუძნებული. [ანთროპოლოგიაში თავის ქალას მაჩვენებლად თავის ქალას ყველაზე დიდი სიფართის, ქალას ყველაზე დიდ სიგრძესთან პროცენტულ შეფარდებას თვლიან]. ეს ცნება შვედი ანატომის ა. რეტციუსის მიერ, XIX ს-ის 70-ან წლებში იქნა შემოტანილი. ლიაპუჟის თანახმად ანთროპოსოციოლოგიას "თავის საგნად რასებისა და სოციალური გარემოს ურთიერთრეაქციების კვლევა" აქვს. სოციალური დარვინიზმის გავლენით ლიაპუჟს ბუნებრივი შერჩევის ცნების გვერდით სოციალური შერჩევის ცნება

შემოაქვს. იგი ამ უკანასკნელის ექვს: სამხედრო, პოლიტიკურ, რელიგიურ, მორალურ, სამართლებრივ და ეკონომიკურ სახეს განარჩევს. საბოლოო ანგარიშით ყველა ეს ფორმა მთლიანობაში საზოგადოებრივ განვითარებაზე დამლუპველ ზეგავლენას ახდენს, რადგან მათი მოქმედების შედეგად ყველაზე "ღირებული – ფასეული" რასობრივი ტიპის – თეთრკანიან, დოლიქოკეფალ (დოლიქოკეფალი – გრძელი თავის ქალას მქონე, გრძელთავიანი ადამიანი) წარმომადგენელთა რიცხვი განუხრელად მცირდება. უფრო მეტიც, მას სრული გადაშენება ემუქრება. ლიაპუჟის მრავალრიცხოვან "კანონთაგან" ერთ-ერთი "ეპოქათა კანონი" – გვაუწყებს: "ისტორიამდელი დროიდან მოყოლებული თავის ქალის მაჩვენებელს აქვს მუდმივი და ყოველმხრივი – საყოველთაო ზრდის ტენდენცია".

"საუკეთესოთა" გაქრობის ამ მაპოსტულირებელ – დამდგენ "კანონთან" უწინარეს ყოვლისა ლიაპუჟის ღრმა ისტორიული პესიმიზმია დაკავშირებული. მეორე "კანონში" იგი, ადამიანის თავის ქალის მაჩვენებლის სიდიდესა და მის კლასობრივ მიკუთვნებულობას შორის უნივერსალური კავშირის დადგენას ცდილობს.

ანალოგიური თეზისები გვხვდება ანთროპოლოგიური სკოლის მეორე წარმომადგენელ – ოტო ამონთანაც. ამონმა რეკრუტებსა და სტუდენტებს შორის მთელი რიგი ანთროპომეტრიკული გამოკვლევები ჩაატარა. თავის წიგნში "საზოგადოებრივი წესრიგი და მისი ბუნებრივი საფუძვლები" (1895) იგი სოციალური ინსტიტუტების ანალიზისას სოციალური დარვინიზმისა და რასიზმის პრინციპების შეერთებას ცდილობს.

ანტროპოსოციოლოგთა მსჯელობის ხელოვნურობა განსაკუთრებული სიცხადით გამოდის მაშინ, როდესაც გამოჩენილი ადამიანი – ბრაქიკეფალები (ბრაქიკეფალი - მოკლე თავის მქონე, მოკლე თავიანი ადამიანი), თავის არსებობით ანტროპოსოციოლოგიის "კანონებს" უარყოფენ, იძულებულნი არიან ისინი ე.წ. მცდარ ბრაქიკეფალებად – ფსევდო ბრაქიკეფალებად ჩათვალონ.

რასიზმის და სოციალ-დარვინიზმის სინთეზის მცდელობას ადგილი ლუდვიგ ვოლტმანის (1871-1907) შრომებშიც აქვს. ვოლტმანის მრავალრიცხოვანი შრომები უხეში პრიმიტივიზმით და "გერმანული" რასის უპირატესობის შესახებ, მითის დასასაბუთებლად მეცნიერული პარადიგმით გამოირჩევა. მისი კონცეფცია თავდაპირველი რასობრივი ცრურწმენის რაციონალიზაციაა.

თუ შევაჯამებთ რასობრივ – ანთროპოლოგიური მიმართულების განხილვას, მაშინ უნდა აღვნიშნოთ, რომ რასათა "კულტივირების" მეშვეობით საზოგადოების განვითარების აუცილებლობის შესახებ დეკლარაცია, გარდაუვალობით იზრდება მოწოდებაში "უმაღლესი" რასისათვის, რომელიც ხან "უმაღლესი" სოციალური ფენებით, ხან "რჩეული" ხალხებითაა წარმოდგენილი, ყველაზე კეთილსასურველი პირობები, ე.ი. პრივილეგიები უზრუნველვყოთ.

სხვა სიტყვებით, საზოგადოებისა და კულტურის სამსახურში ანთროპოლოგიური ფაქტორების დაყენების მისწრაფება თავის თავში თავისი თავის დაპირისპირებულობას ფარავს: საზოგადოება და კულტურა განსაზღვრული "რასის" სამსახურში დავაყენოთ. ამავე დროს, რამდენადაც რეალური ფაქტები რასისტულ პოსტულატებს არ ასაბუთებენ, ამდენადაც "რასის" ცნება რეალურ ფიზიკურ-ანთროპოლოგიურ ნიშანთა ერთობლიობად კი არ განიმარტებოდა, არამედ სიმბოლური აზრი შეიძინა. ეს კი ამგვარ კონცეფციებს არაჰუმანური პოლიტიკოსების ხელში როგორც საშინაო, ისე საგარეო პოლიტიკის გატარებისას მოხერხებულ იარაღად აქცევდა.

სოციალური პროცესების როგორც "სისხლთა თამაშის" პროდუქტისა და მის დამახინჯებულ-გარდაქმნილ ფორმად განხილვისას რასობრივ-ანთროპოლოგიური მიმართულება გვევლინება

როგორც ანთროპოსოციოლოგია, ვინაიდან თვით სოციოლოგიის საგანი – საზოგადოება გათქვეფილია რასაში, რომელიც სოციალ-ისტორიული მოქმედების მთავარ სუბიექტად მიიჩნევა.

5. ბიორგანული სკოლა

საზოგადოებრივი აზრის ისტორია ორგანიცისტულ კონცეფციათა მრავალ სახესხვაობას იცნობს. მხოლოდ XIX-ს-ში რამდენიმე მათგანი შეგვიძლია აღვნიშნოთ: ფილოსოფიური ორგანიციზმი (ჰეგელი, შელინგი და რომანტიკოსები), რომელიც XVIII ს-ის გამანათლებელთა ნომინალიზმსა და მექანიციზმს უპირისპირდებოდა, სოციალურ-ფსიქოლოგიური ორგანიციზმი, რომელიც საზოგადოების მთლიანობას სოციალურ გონებაში, აზრისა და ნების გამოვლენაში როგორც დამოკიდებულ რეალობაში ეძებს, და ბოლოს ბიორგანული თეორიები. "ორგანიზმის" მეტაფორის გამოყენება საზოგადოების მიმართ უძველესი დროიდანაა ცნობილი. მაგრამ ბიოლოგიური სკოლისათვის უნიშვნელოვანეს ამოსავალს პუნქტად კონტისა და სპენსერის ორგანიცისტული შედარებები იქცა. რომლებიც თავის მხრივ ევოლუციურ ბიოლოგიაზე ძლიერი ორიენტაციით იყო გამაგრებული.

სოციოლოგიის ისტორიკოსები ბიოლოგიურ სკოლაში ჩვეულებრივ აერთიანებენ იმათ, ვისთვისაც საზოგადოების ცნების პროტოტიპი ორგანიზმის ცნებაა, ვინც იმისაგან ამოდის, რომ საზოგადოება, ორგანიზმის მსგავსად არა ცალკეულ ინდივიდთა (უჯრედთა) მარტივ-უბრალო ჯამს, არამედ ზეინდივიდუალურ მთლიანობას წარმოადგენს. საზოგადოება, როგორც მთელი ახალ თვისებებს იძენს და ამ აზრით თავისი ნაწილების ჯამზე მეტია. თეორიულ ახსნებში მთელის ნაწილზე ლოგიკური პრიმატი არსებობს. ნაწილთა ფუნქციები მხოლოდ მთელის, რომელთაც ისინი მიეკუთვნებიან, ფუნქციის მეშვეობით შეიძლება იქნას გაგებული.

სკოლის თეორეტიკოსთა ჩანაფიქრით ბიოლოგიურ ორგანიზმებთან სოციალურ სისტემათა შედარებით შეპირისპირება სოციალური ორგანიზმის, მისი ორგანოების (ინსტიტუტების) და ელემენტების (ჩვეულებრივ ინდივიდების ან ოჯახის) წყობის-აგებულების (ანატომიის) და ფუნქციების (ფიზიოლოგიის), როგორც მთელთან, ისე ერთმანეთთან დამოკიდებულება-მიმართებების აღმოჩენაში უნდა დაგვეხმაროს. ასეთი მეთოდოლოგიის საფუძველში ევოლუციური პროცესის კანონთა ერთიანობის შესახებ წარმოდგენა იდო, რომელიც განსაზღვრულ ეტაპზე ინდივიდუალური ორგანიზმებიდან "ზეორგანიზმების", ე.ი. ცხოველთა და ადამიანთა გაერთიანების – საზოგადოების შექმნაზე გადადის. საზოგადოებრივი ევოლუცია ისევე შეუქცევად, ცალსახა მიმართულების და შინაგანად განპირობებულ რაიმედ გაიაზრებოდა როგორც ორგანიზმის ზრდა, თუმცა სკოლის თეორიებში უფრო ფრთხილი ფორმულირებები არაა იშვიათი, რომლებიც ისტორიული მოძრაობის სპეციფიკას ითვალისწინებენ.

უკიდურესი ორგანიცისტები მიულერ-ჰეკელის ბიოგენეტიკური კანონის შესატყვისად საზოგადოების განვითარებას ბიოლოგიური ორგანიზმის განვითარებას ამსგავსებენ (ონტოგენეზი იმეორებს ფილოგენეზს), ოღონდ ამ კანონს მარტივად განმარტავენ. მათი აზრით, ცივილიზაციის ზოგად ადამიანური სტადიები (სოციალური ფილოგენეზი) ონტოგენეტიკურად კვლავ იწარმოება – მეორდება ახალ პირობებში მოქცეულ ახალგაზრდა ხალხთა, სახელმწიფოთა, კოლონიათა ინდივიდუალური ისტორიის მიერ. დიფერენციაციის სპენსერისეული იდეის და ბიოგენეტიკური კანონის სინთეზის მეშვეობით, ბიორგანული სკოლის სოციოლოგები საზოგადოებრივი განვითარების მომავალი სტადიების

წინასწარმეტყველებას და წარსულის რეკონსტრუირებას ცდილობდნენ. ყველაზე დიფერენცირებულ და რთულ საზოგადოებრივ მოვლენებსა და ფუნქციებს ისინი ჩვეულებრივ დროში წარმოშობის თვალსაზრისით ყველაზე გვიანდელ მოვლენად, აგრეთვე სოციალური ძირებისადმი ყველაზე მგრძობიარე, სუსტ და ცვალებად მოვლენებად თვლიდნენ.

სოციოლოგიაში ორგანული მეთოდოლოგია უკიდურესი ფორმით გერმანული წარმოშობის რუსმა მოხელემ, რომელიც ძირითადად გერმანულად იბეჭდებოდა, პაულ ლილიენფელდმა (1829-1903) გამოიყენა. ადამიანური საზოგადოება, ლილიენფელდის აზრით, სხვა ბუნებრივი ორგანიზმების მსგავსად რეალური ერთიანობაა, საზოგადოება ორგანიზმისაგან ინტეგრაციის ნაკლები ხარისხით განსხვავდება. მაგრამ სოციალურ ორგანიზმში ელემენტთა (ინდივიდთა) დიდი მოძრაობა ნიშნავს მხოლოდ იმას, რომ იგი ორგანიზმთა უმაღლეს კლასს მიეკუთვნება. წარმოადგენს რა ადამიანთა ურთიერთზემოქმედების სისტემას, საზოგადოება ორგანიზმის გამრავლების, ზრდის, დიფერენციაციის, ავადმყოფობის, სიკვდილის, რეგენერაციის, ნაწილთა ინტეგრაციის და მათ მსგავს ფუნქციებს ასრულებს.

სოციოლოგია ბიოლოგიას ეფუძნება და მის კანონებს უნდა იყენებდეს.

ორგანიზტული სკოლის გამოჩენილი წარმომადგენელი გერმანელი ეკონომისტი და სოციოლოგი ალბერტ შეფლე (831-1903) იყო. იზიარებდა რა მთელ სკოლასთან ერთად სოციალური მოვლენებისადმი მთლიანობითი მიდგომის უპირატესობის რწმენას, შეფლე მათში გამოირჩეოდა იმით, რომ მხარს გერმანული იდეალიზმის ტრადიციებს უჭერდა. იგი სოციოლოგიის საგნად ადამიანებს შორის სულიერ-გონით ურთიერთობებს, აგრეთვე ურთიერთობის იდეალურ და ტექნიკურ წესებს და ფორმებს აცხადებდა. ეს ჩანს საზოგადოების მისეული განსაზღვრებიდან, რომელიც შეფლეს აზრით, არის "ორგანულ ინდივიდთა განუყოფელი-დაუნაწილებელი საერთო ცხოვრებაა, რომელიც წმინდა ფსიქიკური აქტების ნიადაგზეა წარმოშობილი. რომლის გარეგანი გამოვლინებები იდეების გამომხატველი სიმბოლოები და ტექნიკური მოქმედება-საქმიანობანი ქმნიან სასარგებლოს და გარეგან ობიექტებში ადამიანური აზრის პროდუქტებს ანივთებენ". პიროვნებათა სოციალური საერთო ცხოვრება უჯრედთა ორგანულ-ბიოლოგიური კავშირებისგან განსხვავებულია. სოციალურის არსი – არა ფიზიკურ-ქიმიური და ბიოლოგიური, არამედ ინდივიდთა იდეალური (სხვაგვარად – ფსიქიკური) კავშირია, რომელიც გამოხატულებას მათ სიმბოლურ და ტექნიკურ ქმედებებში ("პრაქტიკულ ხელოვნებაში") პოულობს.

შეფლესათვის სოციალურ-ფსიქიკური კავშირები არაა წმინდად იდეალური. საზოგადოებაში ცალკეულ ინდივიდებს შორის სულიერ-გონითი საქმიანობის განაწილება მისი (საზოგადოების) მთლიანობის შენარჩუნების პირობებში, ნიშნობრივი საშუალებების (სიმბოლოების), კავშირის საშუალებების და მათი შენარჩუნება-დაცვისათვის სპეციალური დამხმარე დაწესებულებების შექმნის აუცილებლობას იწვევს. მხოლოდ ასეთ შემთხვევაშია სულიერ-გონითი ურთიერთზემოქმედება "სოციალური სხეულის" კოორდინატორი, მისი მთლიანობის შემარჩუნებისა და ფუნქციურად - დანაწევრებულ ნაწილთა კავშირის წესი და ხერხი.

მატერიალურ სიმბოლოთა წარმოშობამ, რომელთაც უნარი შესწევთ შედარებით დამოუკიდებლად იარსებონ, მათი დაგროვება, გადაცემა, საყოველთაობა და ხანგრძლივი სიმტკიცე-სიმყარე (ტრადიცია) შესაძლებლად აქცია. წარმოიშვა სოციალური მეცნიერება, რომელსაც საზოგადოების პროგრესის გაზომვა შეუძლია. კოლექტიური ცნობიერების არსებობა თაობათა მემკვიდრეობაში – სოციუმის კიდევ ერთი თავისებურებაა, რომელიც ორგანულ საზოგადოებებსა და გაერთიანებებს არ ახასიათებთ.

საზოგადოებრივი სტრუქტურებისა და ფუნქციების ყველა გამოკვლევას შეფლევ "სოციალურ ორგანოებსა და ქსოვილებზე", ე.ი. ორგანიზაციებზე, ინსტიტუტებზე და მოსახლეობის სხვა მასობრივ გაერთიანებებსა და მათ კავშირებზე მიმართულ, სოციალურ ანატომიად, სოციალურ მორფოლოგიად და სოციალურ ფიზიოლოგიად, აგრეთვე სოციალურ ფსიქოლოგიად, რომლის შესწავლის საგანი – საზოგადოების სულიერი ცხოვრებაა - ყოფდა.

შეფლევთვის საკუთრივ ორგანულ-ბიოლოგიურ ანალოგებს ნაკლები მნიშვნელობა და ინტერესი აქვთ, ვიდრე სოციალურ-ფსიქოლოგიურ წარმოდგენებს. ყველაზე დიდი კრიტიკა "სოციალურ ქსოვილთა" ხუთი ზოგადი ტიპის შესახებ მისმა მოძღვრებამ გამოიწვია, რომელთა ნაწილიც ორგანიზმის ქსოვილთა ჰომოლოგიურია [(შესაბამისია) – ესაა ისეთი ორგანოების მსგავსება, რომლებიც აგებულია ერთი გეგმით, ერთნაირი ჩანასახებისაგან ვითარდებიან, მაგრამ ერთნაირ ფუნქციებს ასრულებენ. მაგ. ადამიანის ხელი და ფრინველის ფრთა)]. მაგალითად, მეხუთე ტიპი: ფსიქო-ფიზიკური ქსოვილი იღებს ინსტიტუტების სახეს, რომლებიც სოციალური და სულიერი საფრთხის პირობებში მოქმედებენ და სახალხო ან კერძო კონტროლს ახორციელებენ. მისი ორგანული ჰომოლოგი – შესატყვისი – ნერვული ქსოვილია. შეფლევ "სოციალურ ქსოვილთა" დანარჩენ ტიპებსაც ამავე წესით განიხილავს.

მაგრამ ეს "სოციალური ქსოვილები" აქტიურ (ადამიანები მათ მიერ დაგროვილი პრაქტიკული გამოცდილებით) და პასიურ (ნივთობრივი სიმდიდრე) ელემენტთა "იდეალური" შეერთების გზით წარმოიქმნებიან. "სოციალური სხეული" საერთო ზოგადი ორგანიზაცია ამ ძირითადი ელემენტებისაგან შედგენილ სულ უფრო გართულებად სტრუქტურას წარმოადგენს, "სოციალური სხეული" თავის "ფიზიოლოგიურ" ცხოველ საქმიანობას (ფუნქციებს) მხოლოდ მისი აქტიური შემადგენელი ნაწილების (ინდივიდებისა და მოსახლეობის ჯგუფების) დახმარებით და მხოლოდ მათთვის ახორციელებს.

თვით შეფლევ ისევე როგორც სხვა ორგანიციონისტები, ყოველთვის გვახსენებენ, რომ იგი ორგანულ ანალოგიებს სოციოლოგიური ცნებების უფრო ხატოვანი და თვალსაჩინო ახსნისათვის იყენებს, რომ "სოციალური სხეული" - არაა ორგანიზმის ბიოლოგიური აზრი, რომ თვით ქორწინებებში საზოგადოებრივი კავშირის ბიოფიზიოლოგიური საფუძველი სულ უფრო და უფრო სულიერ და სოციალურ ხასიათს იძენს. კრიტიკის გავლენით თავისი მთავარი წიგნის "სოციალურ სხეულთა აგებულება და სიცოცხლე" ორტომეულის მესამე გამოცემაში (1896 წ.), იგი ორგანულ-ბიოლოგიურ შედარებებს გაცილებით ზომიერად იყენებს, ვიდრე ამავე შრომის პირველი გამოცემის ოთხტომეულში (1875-1878 წწ). ხოლო "სოციოლოგიის სააფუძვლებში" (1906 წელს გამოიცა მისი სიკვდილის შემდეგ, თითქოს უარი თქვა ამ შედარებებზე), მხოლოდ მთლიანობით - ორგანული მიდგომის პრინციპი შეინარჩუნა.

მსგავსი ევოლუცია თითქმის ყველა ორგანიციონისტებმა განიცადეს, კერძოდ რენე ვორმსმა (1869-1926), რომელიც "საერთაშორისო სოციოლოგიური მიმოხილვის" რედაქტორი იყო. შრომაში "საზოგადოებრივი ორგანიზმი" იგი, სკოლის ვულგარული ფრთის წარმომადგენლად მოგვევლინა. აქ ვორმსი ლილიენფელდის მსგავსად – ფართოდ იყენებს ისეთ ტერმინებს, როგორებიცაა "სოციალური პათოლოგია" და საზოგადოების ავადმყოფობანი (საზოგადოებრივი მღელვარებების აღსანიშნავად), "სოციალური ჰიგიენა" და "გაჯანსაღება" (საზოგადოებრივი რეფორმებისათვის), "საზოგადოების გამრავლება" (კოლონიალური ექსპანსიისათვის) და ა.შ.

თავის უკანასკნელ თხზულებაში ვორმსმა თავისივე შეხედულებები გააკრიტიკა და გააკეთა დასკვნა, რომ ორგანული თეორიები გამოსადეგია მხოლოდ მარტივი საზოგადოებისათვის, რადგან შემდეგ მოქმედებაში ერთვებიან ისეთი ახალი ფაქტორები, რომლებიც უკეთ

ხელშეკრულებითი თეორიებით აღიწერებიან. ამ პერიოდში მისთვის მთავარ საზოგადოებრივ ფაქტორად ადამიანთა შორის "სულიერი კონტაქტი" იქცა. ამგვარად, საზოგადოების ბიოლოგიური ერთიანობის მტკიცებიდან ვორმის მისი მთლიანობის ფსიქოლოგიურ – სოციალურ გაგებაზე გადავიდა.

საზოგადოების განვითარებაში არსებობისთვის ბრძოლას ბიოორგანული სკოლა სულ უფრო მცირე ადგილს უთმობდა, ვიდრე სოციალური დარვინიზმი, თუმცა ორივე სკოლისათვის საზოგადოება წარმოადგენს ბუნების ნაწილს, და მასში ამ უკანასკნელის კანონები უნდა იქნეს კიდევ აღმოჩენილი. მაგალითად, ვორმისათვის არსებობისათვის ბრძოლა რომელმაც საზოგადოებაში კონკურენციის ფორმა მიიღო, ბიოლოგიური შეგუების კანონისგანაა წარმოებული. ბუნებისა და საზოგადოების კანონთა ერთიანობის მიუხედავად ისინი ბუნებაში და საზოგადოებაში განსხვავებულად ვლინდებიან. ბუნებრივი შერჩევა და არსებობისათვის ბრძოლა ადამიანებში ნაკლებად მკაცრია, ვორმის თვლის, რომ "ძირითადი და აუცილებელია არა კონფლიქტი და დაპირისპირება, შეჯახება, არამედ შრომა და შემოქმედება, არა ბრძოლა, არამედ სიცოცხლის მზადი ძალა".

ბიოორგანულ სკოლას ჩვეულებრივ ფრანგ ფილოსოფოსა და სოციოლოგ ალფრედ ფულიეს (1838-1912) და აგრეთვე ბიოლოგსა და სოციოლოგს ალფრედ ესპინასს (1844-1922) მიაწერენ.

ფულიე პოზიტივიზმის იდეალიზმთან, დეტერმინიზმის პრინციპების კი თავისუფალ ნებასა და პროფესიონალიზმთან შერწყმას ცდილობდა. იგი ფსიქოლოგიურის კოლექტიურზე, მორალურის – სოციალურზე დაყვანის შეუძლებლობას ასაბუთებდა. საზოგადოება, ფულიეს მიხედვით, ესაა ფსიქიკური, "ხელშეკრულებითი" ორგანიზმი, რომელიც მხოლოდ ინდივიდების მეშვეობით არსებობს, და კოლექტიური მემკვიდრეობითობით, სოციალური დეტერმინიზმითა და თავისუფალი კონტრაქტითაა განპირობებული.

ალფრედ ესპინასი კი ზოოფსიქოლოგიის და ეთნოლოგიის ყველაზე ადრინდელ წინამორბედად შეიძლება ჩაითვალოს. მისი აზრით ზოოლოგიამ ცხოველური სამყაროს ინდივიდთა შორის ასოციაციების შესწავლისას, სოციალური მეცნიერების წარმოშობას ხელი შეუწყო. ამ ასოციაციათა და საზოგადოებებს შორის ანალოგიები უფრო მჭიდროა, ვიდრე უჯრედს და საზოგადოებას შორის ასოციაციათა ანალოგიაა.

ორგანული სკოლის ზოგადი მეთოდოლოგია, როგორც სწორ პრინციპებს, რომლებიც შევიდნენ სოციოლოგიური მეცნიერების ისტორიაში, ისე მცდარ, უკვე დიდი ხნის წინ უარყოფილ პრინციპებს შეიცავდა. ფასეული სოციალური მთელის სტრუქტურისა და ფუნქციონალურ კავშირთა კონცეპტუალიზაციის მცდელობა იყო. სიცოცხლის უნარიანი სოციალური მთელის "ორგანიზმული" სურათისა და ევოლუციურ – გენეტიკურ წარმოდგენათა შერწყმისა და შეერთების პრობლემა აღმოჩნდა, რომელიც მოდიფიცირებული სახით სტრუქტურულ ფუნქციონალიზმში და სხვა სისტემურად – ორიენტირებულ მიმართულებებში გადავიდა. თუმცა ერთ-ერთი ძირითადი მკვებავი წყარო სკოლისა ევოლუციონიზმი იყო, მისი სინთეზი სინქრონულ ორგანიციისტულ წარმოდგენებთან ნაკლებ წარმატებული აღმოჩნდა. საბოლოოდ სკოლამ სოციალური ცვლილებების დამაკმაყოფილებლად ახსნა ვერ შესძლო.

სოციალური და კულტურული მთლიანობის შესაძლებელ ტიპთა სიმრავლე, სკოლას თავისი საქმიანობის დასაწყისში ერთ ნიმუშზე – სახელდობრ ბიოლოგიური ორგანიზმის მთლიანობაზე დაყავდა, მაგრამ იმისაგან, რომ საზოგადოება არ წარმოადგენს ინდივიდთა მარტივ ჯამს, არამედ ქმნის განსაზღვრულ ერთიანობას, სრულებითაც არ გამომდინარეობს ის, რომ მისი მთლიანობა, ხოლო სოციოკულტურული დამოკიდებულებანი ბიოლოგიური ორგანიზმის

იგივეობრივი ან მსგავსია. ზოგიერთი ზოგადი ფორმულის სხვადასხვა ობიექტებისადმი გამოყენებადობა სხვა მიმართებებში მათ იგივეობას ჯერ კიდევ არ ნიშნავს.

ორგანული სკოლისთვის დამახასიათებელ საზოგადოების ერთიანობის ონტოლოგიზაციისაკენ ან ამ ერთიანობის როგორც ნორმის განმარტებისაკენ მცდარ ტენდენციას, რეაქციული პოლიტიკური საზრისი ჰქონდა: ყოველგვარი რევოლუციური მოძრაობა საზოგადოების ორგანული ერთიანობის დარღვევად, არანორმალურობად და პათოლოგიად ეჩვენებოდათ. "სოციალური ორგანიზმის" კონცეფციის ღია მეტაფიზიკური ფორმის (მაგ. ჰეგელიანურ-რომანტიკული) ფსევდოპოზიტიური კონცეფციით შეცვლით, განგებისა და "ობიექტური გონის" ადგილზე ბუნებისა და ბიოლოგიური ორგანიზმის კანონების დასმით, ობიექტური პირობებისა და ინდივიდუალური ნების მნიშვნელობა სწორად ასახვა ბიოლოგიურმა სკოლამაც ვერ შეძლო.

ცხოველთა და ადამიანთა გაერთიანებების ევოლუციასა და ორგანიზაციაში ელემენტარული მსგავსი ნიშნებისა და თვისებების მნიშვნელოვანი პრობლემების დაყენებისას, სკოლა ამავე დროს ადამიანური საზოგადოების თვისობრივ სპეციფიკას სათანადოდ ვერ აფასებდა. (ადამიანური საზოგადოების არსებითი განსხვავება ცხოველთა გაერთიანებისაგან ისაა, რომ ცხოველები უკეთეს შემთხვევაში აგროვებენ, მაშინ როდესაც ადამიანები აწარმოებენ. უკვე ეს ერთი – ერთადერთი, მაგრამ ფუნდამენტური – განსხვავება, შესაბამისი მნიშვნელობის გარეშე, ცხოველთა საზოგადოების კანონთა გადატანას ადამიანურ "საზოგადოებაზე" შეუძლებელს ხდის.

სოციოლოგია (მაგ. მარქსისტული) სარგებლობს სოციალური ორგანიზმის ცნებით, რათა საზოგადოების როგორც სისტემის ერთიანობისა და სოციალურ პროცესთა ურთიერთკავშირს ხაზი გაუსვას, მაგრამ, ისე, რომ სოციალურ კანონზომიერებებს ბიოლოგიურით არასდროს ცვლის.

6. სოციალ - დარვინისტული სკოლა.

დარვინიზმა ასე თუ ისე სოციოლოგიური აზრის თვით ყველაზე განსხვავებულ წარმომადგენელთა, კერძოდ გაბრიელ ტარდის, ლესტერ უორდის, ფრანკლინ გიდინგსის, ემილი დიურკემის კონცეფციებზე მოახდინა გავლენა.

დარვინიზმი ამა თუ იმ სოციოლოგთან, ხან ჰიპოთეზათა სტიმულატორის, ხან დამხმარე მეთოდოლოგიური ინსტრუმენტის როლს ასრულებდა. მაგრამ ზოგიერთი მოაზროვნე ამით კმაყოფილდება და ბიოლოგიური ევოლუციის თეორიების უშუალო საფუძვლს, ბუნებრივ შერჩევასა და არსებობისთვის ბრძოლას, როგორც სოციალური ცხოვრების ძირითად ფაქტორებს განიხილავს. ასე იქცა ბუნებისმეცნიერული დარვინიზმი სოციალურ დარვინიზმად.

აუცილებელია აღინიშნოს, რომ თვით დარვინი და დარვინიზმის სხვა წარმომადგენლები – ალფრედ უოლესი და ტომას ჰექსლი, სოციალური მეცნიერებების სფეროში ბიოლოგიური ცნებათა პირდაპირი გადატანის წინააღმდეგნი იყვნენ. ამიტომ დარვინი არ შეიძლება ჩავთვალოთ იმ მიმართულების ფუძემდებლად, რომელმაც შემდეგში "სოციალ – დარვინიზმის" სახელი მიიღო. მეცნიერი, რომელმაც ევოლუციური თეორიის პრინციპები სოციალური მეცნიერების სფეროში სისტემატური სახით პირველად დანერგა, იყო სპენსერი, რომელიც ბუნებრივ შერჩევას, ბრძოლას არსებობისთვის და ყველაზე შეგუებულთა გადარჩენას არა

მხოლოდ ბიოლოგიური, არამედ სოციოლოგიური ფენომენების სახითაც განიხილავდა. სოციალ – დარვინიზმის ნამდვილ ფუძემდებელს სწორედ იგი წარმოადგენს.

სოციალ – დარვინიზმი არ ყოფილა უაღრესად განსაკუთრებული სოციოლოგიური მიმართულება, მაგრამ სხვა სოციალურ მეცნიერებებშიც, აგრეთვე პუბლიცისტიკასა და მხატვრულ ლიტერატურაშიც გავრცელდა. მასობრივ ცნობიერებაში იგი შედარებით მარტივი და ერთსახოვანი იყო და ევოლუციური თეორიის ორ – სამ ვულგარულად ინტერპრეტირებულ იდეაზე დაიყვანებოდა. სხვაგვარად იყო საქმე სოციოლოგიაში.

წარმოდგენა, თითქოს ერთიანი სოციალ – დარვინისტული სკოლის არსებობის შესახებ, რომელსაც საერთო თეორიული პრინციპები აქვს, ფრიად გამარტივებულია. ზოგიერთი სოციოლოგი რომელსაც ლიტერატურაში ჩვეულებრივ სოციალ-დარვინისტს უწოდებენ, საერთოდ წინააღმდეგი იყო ევოლუციური თეორიისა და მისი ცნებებით არც კი სარგებლობდა, სხვები უბრალოდ მიისწრაფოდნენ იმისაკენ, რათა ევოლუციური თეორიის პრინციპებისადმი თავიანთი კონცეფციები შეეთანხმებინათ. აგრეთვე ამ მიმართულების წარმომადგენელთა შორის გვხვდება ვულგარულ-მატერიალისტები და იდეალისტები, სოციალური "რეალისტები", რომლებიც სოციალურ მთელს, როგორც მისი შემადგენელი ნაწილებისაგან დამოუკიდებელს განიხილავენ და "ნომინალისტები", რომლებიც რეალურად მხოლოდ ინდივიდებს მიიჩნევენ. აგრეთვე რასისტები და ანტირასისტები, რეფორმისტები და საზოგადოებრივ განვითარებაში სტიქიურობის მომხრეებიც გვხვდება.

სოციალური პროცესების ბიოლოგიურთან მსგავსების ხარისხი სოციალურ-დარვინისტებში განსხვავებულია. ზოგიერთი მათგანი თავის კონცეფციებს უშუალოდ ბუნებრივი შერჩევის არსებობისათვის ბრძოლისა და ყველაზე შეგუებულთა გადარჩენის პრინციპებზე აგებდნენ (ვილჰელმ შალმაიერი, გ. მაცატი). მეორენი სოციალური ცხოვრების სფეროში ამ პრინციპების გამოვლენის სპეციფიკის შესახებ ბჭობდნენ, მაგრამ ამავე დროს იმავე კონცეპტუალური სქემის ჩარჩოებში რჩებოდნენ. მაგ. იტალიელი სოციოლოგი მიქელანჯელო ბაკარო (1854-1937) წიგნში "არსებობისთვის ბრძოლა და მისი შედეგები კაცობრიობისათვის" (1885) ისწრაფოდა ეჩვენებინა, თუ რაში მდგომარეობს განსხვავება ერთის მხრივ, ცხოველთა შორის არსებობისთვის ბრძოლასა და მეორეს მხრივ ადამიანთა შორის ბრძოლას შორის. სიცოცხლეში ზოგიერთი ამ სოციალურ რედუქციონისტებისგან საკმაოდ ცნობილი იყვნენ. მაგ. შალმაიერის შრომამ "მემკვიდრეობა და შერჩევა ხალხთა ცხოვრებაში", იენის უნივერსიტეტის მიერ 1900 წელს საკითხზე "რას გვასწავლიან ჩვენ სახეთა წარმოშობის თეორიის პრინციპები სახელმწიფოს კანონმდებლობასთან და შიდა პოლიტიკურ განვითარებასთან დამოკიდებულებაში? გამოცხადებულ კონკურსზე პირველი ადგილი დაიკავა. ბაკარო ერთ დროს სოციოლოგიის საერთაშორისო ინსტიტუტს ხელმძღვანელობდა, მაგრამ ამ სოციოლოგებმა, რომელთაც სოციალ – დარვინისტები ვიწრო აზრით შეიძლება ეწოდოთ არსებითი გავლენა სოციოლოგიური აზრის შემდგომ განვითარებაზე ვერ მოახდინეს.

სოციალ – დარვინისტების მეორე სახესხვაობის წარმომადგენლებს სოციალური პროცესები ბიოლოგიურზე პირდაპირ არ დაყავთ; ზოგიერთი მათგანი ბიოლოგიური ანალოგიების მოწინააღმდეგენიც კი იყვნენ. ამ სოციოლოგთა კონცეფციები ფსიქოლოგიურ მიმართულებასთან უფრო ახლოსაა. ევოლუციური თეორიის ტერმინები მათში გაცილებით ნაკლებ გვხვდება. მიუხედავად ამისა მათ ორიენტაცია გარკვეული სახით ინტერპრეტირებულ სოციალურ თეორიაზე მაინც ახასიათებთ. ეს პირველ რიგში იმით გამოვლინდა, რომ თავის კონცეფციებში მთავარ ადგილს ისინი სოციალურ კონფლიქტებს უთმობენ. სოციალური ცხოვრების როგორც ინდივიდთა შორის და ჯგუფთა შორის დაუნდობელი-უღმობელი

ბრძოლის არენის განხილვა – არის სწორედ მთელი სოციალური დარვინიზმის ყველაზე ზოგადი გამაერთიანებელი ნიშანი. მე – 19 საუკუნის ბოლოს კონფლიქტის პრობლემისადმი ყურადღების გამახვილება სრულებითაც არ ყოფილა შემთხვევითი, რადგამ XIX -ის დასასრულს კლასობრივ- ანტოგონისტურმა ურთიერთობებმა და სახელმწიფოთა შორის კონფლიქტებმა არაჩვეულებრივ სიმწვავეს მიაღწია.

თუ პირველი სახეობის სოციალ – დარვინისტებში კონფლიქტის კონცეფცია უშუალოდ ბიოლოგიური ევოლუციის თეორიისაგან, მაშინ მეორე ნაირსახეობის წარმომადგენლებში – იგი აღნიშნული თეორიიდან ან საერთოდ სხვა წყაროებიდანაც კი გამუალებულად გამოიყვანება. სოციალ – დარვინიზმის სწორედ ამ მეორე სახესხვაობას მიეკუთვნებიან უპირატესად ის სოციოლოგები, რომელთა კონცეფციებსაც ჩვენ უფრო დაწვრილებით განვიხილავთ.

უოლტერ ბეჯჰოტი (1826 – 1877) ინგლისელი პუბლიცისტი, ეკონომისტი და პოლიტოლოგი, წიგნში "ფიზიკა და პოლიტიკა" (1872) ერთ – ერთი პირველი შეეცადა გამოეყენებინა დარვინული თეორიის პრინციპები სოციალურ მეცნიერებაში, ბეჯჰოტი ბუნებრივი შერჩევის როლს ძირითადად კაცობრიობის ისტორიის საწყის ეტაპზე უსვამდა ხაზს, მიაჩნდა, რომ იგი უდიდეს როლს ამ საწყის ეტაპზე ასრულებდა. "შეიძლება ვიკამათოთ სხვა დარგებში, "ბუნებრივი შერჩევის" პრინციპების წინააღმდეგ, მაგრამ უეჭველია, რომ იგი კაცობრიობის ადრინდელ-ადრეულ ისტორიაში დომინირებს: ძლიერნი, რამდენადაც მათ შეეძლოთ, სპობდნენ სუსტებს", – წერდა იგი. მაგრამ ბეჯჰოტის მიხედვით, ბრძოლა ადამიანთა სამყაროში ძირითადად არა ინდივიდებს, არამედ ჯგუფებს შორის მიმდინარეობს. ერთი ერის სხვაზე ბატონობისაკენ მისწრაფებას, ხოლო ერის შიგნით ერთი სოციალური ჯგუფის სხვა დანარჩენ ჯგუფებზე ბატონობისაკენ მისწრაფებას, ბეჯჰოტი ძირითადად სოციალურ კანონებად თვლის. ხაზს უსვამდა რა ჯგუფთა შორის კონფლიქტების როლს, ბეჯჰოტი ამავე დროს შიდა ჯგუფურ ერთიანობას – შემჭიდროება – დარაზმულობას უდიდეს ყურადღებას აქცევდა, რომლის ფაქტორადაც იგი მიბაძვას თვლიდა. ამით იგი, გ. ტარდის წინამორბედად მოგვევლინა, რომელმაც თავისი კონცეფციის ცენტრალურ ცნებად "მიბაძვა" აქცია. მნიშვნელოვან ადგილს მიბაძვა, ბეჯჰოტის აზრით "პრიმიტიულ" საზოგადოებათა ცხოვრებაში იკავებს, რაც სოციალური ცხოვრების სხვადასხვა სფეროს არადიფერენცირებულობასთან, ინდივიდუალური ყოფაქცევის – მოქმედების დეტალურ რეგლამენტაციასთან და დადგენილი ნიმუშებიდან გადახრის საწინააღმდეგო სანქციების სიმკაცრესთანაა დაკავშირებული.

მიბაძვის ტენდენციის გვერდით იგი საპირისპირო ტენდენციის არსებობასაც აღნიშნავს: ადამიანთა მისწრაფებას განსხვავდებოდნენ თავისი წინაპრებისაგან, რაც პროგრესის შესაძლებლობას უზრუნველყოფს კიდევ. ბეჯჰოტის თანახმად, პროგრესისათვის ყველაზე ოპტიმალური პირობები იმ საზოგადოებაში იქმნება, რომელშიც ცვალებადობისაკენ ტენდენციასა, რომელიც გზას უხსნის სიახლეებს, და მიბაძვისაკენ ტენდენციას შორის, რომელიც დარაზმულობასა და შემჭიდროვება-ერთიანობას უზრუნველყოფს, სწორი თანაფარდობა არსებობს.

ბეჯჰოტისგან განსხვავებით ავსტრიელ სოციოლოგსა და იურისტს ლუდვიგ გუმპლოვიჩს (1838-1909) თავისი კონცეფციები უშუალოდ ევოლუციური თეორიებიდან არ გამოყავდა. იგი ბიოლოგიური ანალოგიების მოწინააღმდეგე იყო და იმ სოციოლოგებს (კონტს, სპენსერს, შეფლეს, ლილიენფელდს) აკრიტიკებდა, რომლებიც მსგავს ანალოგიებს იყენებდნენ ამხსნელი პრინციპის სახით. "... ბიოლოგიურ ანალოგიებს სოციოლოგიისათვის არავითარი მნიშვნელობა არა აქვს, ისინი გვამლევენ მხოლოდ შედარებებს და სახეებს, მაგრამ ვერავითარ შემთხვევაში და ვერასდროს ცოდნას ვერ მოგვცემენ". მიუხედავად ამისა, სოციოლოგიის

ისტორიკოსები გუმპლოვიჩის კონცეფციას ხშირად სოციალ-დარვინისტულ კვალიფიკაციას აძლევენ, და ეს უწინარეს ყოვლისა, საზოგადოებისადმი, როგორც ისეთ ჯგუფთა ერთობლიობისადმი, რომლებიც ბატონობისათვის შეუბრალებლად, ულმობლად ებრძვიან ერთმანეთს გუმპლოვიჩისთვის დამახასიათებელი მიდგომითა გამოწვეულია.

ისტორიის ნატურალისტური თეორია, რომელსაც გუმპლოვიჩი იზიარებს, "კაცობრიობას სამყაროსა და ბუნების ნაწილად თვლის, რომელიც იმავე მარადიულ კანონებს ექვემდებარება, რა კანონებსაც მთელი ემორჩილება". "სოციოლოგიის ალფა და ომეგა, მისი უმაღლესი ქვემარტება და უკანასკნელი სიტყვაა - წერს იგი - ადამიანური ისტორია როგორც ბუნებრივი პროცესი".

გუმპლოვიჩი კონცეფციებს სოციალურ კანონთა ფატალისტური განმარტება და ისტორიული აუცილებლობის ფეტიშიზაცია ახასიათებს. გუმპლოვიჩის ინტერპრეტაციით, ინდივიდი მისი თავისუფლებით როგორც ფსევდორეალობა, ანუ მეორე რიგის რეალობა გამოდის. საზოგადოება, სოციალური ჯგუფი, რომელიც ინდივიდის მოქმედებასა და ქცევას განსაზღვრავს, პირიქით ნამდვილ და უმაღლეს რეალობას წარმოადგენს.

მოცემულ შემთხვევაში "სოციალური რეალიზმის" ერთ - ერთ ყველაზე ექსტრემისტულ ვარიანტს ვეჯახებით, ე.ი. შეხედულებას საზოგადოებაზე, როგორც რეალობაზე, რომელიც მის შემადგენელ ინდივიდებზე არა მხოლოდ არ დაიყვანება, არამედ მათ გარეშე და მათ ზევით არსებობს.

სოციოლოგია გუმპლოვიჩისათვის - ყველა სოციალური მეცნიერების ფილოსოფიური საფუძველია, რომელიც მოწოდებულია კავშირი მათ შორის განახორციელოს. ისტორიის ფილოსოფიისაგან განსხვავებით (რომლის მიმართაც იგი მწარ-მწარე სიტყვებს არ იშურებს), რომლის ამოცანაა - ახსნას, თუ საიდან საით მოძრაობს კაცობრიობა, სოციოლოგია სოციალურ ჯგუფსა და მათ შორის ურთიერთობას იკვლევს ". იგი თვლის, რომ სხვადასხვა სოციალურ ჯგუფებს შორის განუწყვეტელი და შეუბრალებელი ბრძოლა სწორედ სოციალური ცხოვრების მთავარ ფაქტორს შეადგენს . ძირითად სოციოლოგიურ კანონად იგი "ყოველი სოციალური ჯგუფის მისწრაფებას დაიმორჩილოს ყველა სხვა სოციალური ჯგუფი, რომელიც კი მას გზაზე ხვდება, დაპყრობა - დამონებისაკენ, გაბატონებისაკენ მისწრაფებას" აცხადებს.

გუმპლოვიჩის მიხედვით, ისტორიაში აღმოჩენილი პირველადი და საწყისი ჯგუფები - ანთროპოლოგიური და ეთნიკური ნიშნებით გაერთიანებული ურდოებია. ურდოებს შორის ურთიერთობის განმარტებისას იგი სამნერის წინამორბედად გვევლინება. მას "ეგოცენტრიზმის" ცნება შემოაქვს, რომელთაც შემდეგ სამნერი სარგებლობდა, რომელსაც განსაზღვრავს როგორც "მოტივებს, რომლებიდანაც ამოსვლისას ყოველ ხალხს სჯერა-სწამს, რომ არა მხოლოდ თანამედროვე ხალხებსა და ერებს შორის, არამედ ისტორიული წარსულის ყველა ხალხთან და ერთან შედარებით ყველაზე მაღალი ადგილი უკავია". გუმპლოვიჩი ურდოებს შორის განუწყვეტელი მტრობის მდგომარეობას ადგენს. თუ დასაწყისში მათ შორის შეტაკების შედეგი დამარცხებულთა ფიზიკური განადგურება იყო, მაშინ შემდგომში, სოციალური ევოლუციის შედეგად გამარჯვებულნი დამარცხებულთ იმონებენ. ამის შედეგად წარმოიშობა სახელმწიფო. მაგრამ ჯგუფთა შორის კონფლიქტები არ წყდება. ჯგუფებს შორის პრინციპულად აღმოუფხვრელი ბრძოლა გრძელდება ახალი ფორმით: "... ის, რაც უმარტივეს საფეხურებზე ანთროპოლოგიურად განსხვავებულ ურდოთა ბრძოლა იყო, მაშინ განვითარების უმაღლეს საფეხურზე, რომელსაც ჩვენ მივაღწიეთ, იგი სოციალურ ჯგუფთა, კლასთა, ფენათა და პოლიტიკურ პარტიათა ბრძოლად გადაიქცა".

გუმპლოვიჩის კონცეფციებში სოციალურ ჯგუფთა ყველაზე ზოგად და ძირითად დაყოფად გაბატონებულ და დამორჩილებულ ფენებად დაყოფა გვევლინება. ერთიც და მეორეც ძალაუფლებისადმი მისწრაფებას ფლობენ, თანაც "გაბატონებულ კლასებში ეს მისწრაფება ექსპლოატაციაში, რაც შეიძლება ინტენსიურში და მაშასადამე დამორჩილებულ კლასთა დამონებაში გამოიხატება, ამ უკანასკნელში (მონებში კი) იგი წინააღმდეგობის ძალის გადაღება – გაფართოება – გაზრდაში, გაბატონებულზე დამოკიდებულების შემცირებასა და შესუსტებაში ვლინდება.

რატომაა, რომ ჯგუფებს შორის დამოკიდებულებანი უსათუოდ ანტაგონისტური კონფლიქტის ხასიათს იძენს? ამ კითხვაზე პასუხში გუმპლოვიჩს ვულგარული ეკონომიკური მატერიალიზმისა და ნატურალიზმის სოლიდური დოზა შეაქვს. ყველა სოციალურ პროცესთა, მათ შორის ამ პროცესთა არსების – კონფლიქტების საბოლოო მიზეზად იგი მატერიალური მოთხოვნილებების დაკმაყოფილების ადამიანურ მისწრაფებას აცხადებს. ამასთან დაკავშირებით გუმპლოვიჩი ასაბუთებს, რომ "ყველგან და ყოველთვის ეკონომიკური მოტივები ყოველგვარი სოციალური მოძრაობის მიზეზს წარმოადგენენ, მთელ სახელმწიფოებრივ და სოციალურ განვითარებას განაპირობებენ". მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილება კი, გუმპლოვიჩის თანახმად, შეუძლებელია განხორციელდეს ისე, თუ ერთი ჯგუფის მეორეზე იძულება და ძალდატანება არ განხორციელდება.

გუმპლოვიჩი ხშირად იყენებს ტერმინს "რასა" (განსაკუთრებით შემოქმედების საწყის პერიოდში) და იგი თავისი ძირითადი შრომების სათაურში "რასა და სახელმწიფო" (1875) და "რასობრივი ბრძოლა" (1883) გამოაქვს კიდევ. რასა მას არა როგორც ბიოლოგიური, არამედ როგორც სოციოკულტურული ფენომენი ესმის. "რასობრივი ბრძოლა" გუმპლოვიჩის განმარტებით ეს - "ჰეტეროგენულ სოციალურ და ეთნიკურ ერთეულთა, ჯგუფთა და ერთობათა ბრძოლაა". იგი ადამიანის ქცევის განსაზღვრებაში ბიოლოგიური მემკვიდრეობის უმნიშვნელო და სოციალური გარემოს გადაძვევები როლის საკითხს უსვამს ხაზს, რომ დღეს წმინდა რასები აღარ არსებობენ, ხოლო რასათა შერევას დადებითი მნიშვნელობა აქვს".

ნიშნავს თუ არა ეს იმას, რომ იგი საერთოდ არ აღიარებს რასობრივ განსხვავებათა (ფიზიკურ-ანთროპოლოგიური აზრით) მნიშვნელობას სოციალურ ევოლუციაში? არა! გუმპლოვიჩი თვლის, რომ ეს განსხვავებანი განმსაზღვრელია საზოგადოებრივი განვითარების ადრეულ ეტაპზე. მოცემულ შემთხვევაში რასობრივი ფაქტორი გამოდის როგორც სოციო-ფსიქოლოგიური გაუცხოებულობის ფაქტორი, გაუცხოების, რომელიც სოციალური ევოლუციის შემდგომ სვლაში უკვე სხვა მიზეზებითაა გამოწვეული:

1. გუმპლოვიჩის კონცეფციისათვის დამახასიათებელია განსაკუთრებული წინააღმდეგობები. მაგ. იგი ამტკიცებს, რომ საზოგადოების განვითარების საწყისი ეტაპის პრობლემები სოციოლოგიისა და სხვა სოციალურ მეცნიერებათა კომპეტენციას არ განეკუთვნებიან. ამავე დროს იგი ყოველთვის მიმართავს მის განვითარების ამოსავალ პირველად მომენტებს, მთლიანობაში სპენსერისეულ ევოლუციონიზმს მისდევს, რომელიც რთულ სოციალურ წარმონაქმნებს როგორც მარტივთა ერთობლიობას განიხილავდა.
2. გუმპლოვიჩი ამტკიცებს, რომ სოციოლოგიის ობიექტი (ისტორიის ფილოსოფიისაგან განსხვავებით) – არის არა კაცობრიობა, არამედ სოციალური ჯგუფები და ამავე დროს შენიშნავს, რომ "სოციოლოგიის საკუთრივ საგნად, მეცნიერულ ობიექტად შეიძლება კაცობრიობა იწოდოს".

გუმპლოვიჩის თეორიაში ძირითადი წინააღმდეგობა მდგომარეობს იმაში, რომ ერთის მხრივ, ლაპარაკია სოციალურის სპეციფიკურობაზე, მეორეს მხრივ კი – სოციალურ მოვლენათა

საბოლოო საფუძვლად ყველგან და ყოველთვის უცვლელი ადამიანური ბუნება მისი დაუცხრომელი მიდრეკილებით მოთხოვნილებათა დამაყოფილებისაკენ, ბატონობისაკენ მისწრაფვებით გვევლინება. გუმპლოვიჩის მტკიცება, რომ არსებობს სოციალური მოვლენების განსაკუთრებული კლასი, რომელიც სინამდვილის სხვა მოვლენებისაგან განსხვავდება, წმინდა დეკალრაციად რჩება. სოციალური პროცესების ნატურალიზაციას იგი იმავე ბიოფსიქიკური რედუქციონიზმისაკენ მიყავს, რომლის წინააღმდეგაც თვითონვე გამოდის.

გუმპლოვიჩის კონცეფციის ნაკლი იმაში მდგომარეობს, რომ იგი სოციალურ ჯგუფთა ფუნქციონირებისა და განვითარების შინაგან ფაქტორებს ვერ აფასებს. იგი უგულვებელყოფს იმ ფაქტებს, რომ ეს უკანასკნელნი სისტემებს წარმოადგენენ და როგორც ასეთნი განსაზღვრულ დონეზე მთლიანობასა და თვითდეტერმინაციის (თვითგანსაზღვრებას) უნარს ფლობენ. ამ გაუგებრობას გუმპლოვიჩი მთელი რიგი სოციალური პროცესების არასწორ შეფასებასთან მიყავს. ასე მაგ. იგი სახელმწიფოს წარმოშობის მიზეზად ერთი ეთნიკური ჯგუფის მიერ მეორის დაპყრობას მიიჩნევს, და ამ პროცესებში შიდაგვაროვნული და შიდატომობრივი დიფერენციაციის როლს უგულვებელყოფს.

კონფლიქტისა და ძალადობის როგორც სოციალური ცხოვრების ძირითადი ფაქტორების განხილვისას, გუმპლოვიჩი დარაზმულობისა და თანამშრომლობის მნიშვნელობის კვლევას სათანადო ყურადღებას არ უთმობს. "ძალადობა" არ შეიძლება იყოს სოციალური პროცესების ამხსნელი პრინციპი, რამეთუ იგი თვით წარმოადგენს განსაზღვრული სოციალური ურთიერთობების პროდუქტს.

გუმპლოვიჩი კონცეფციების თანხმეირია მეორე ავსტრიელი სოციოლოგის გუსტავ რატცენჰოფერის (1842-1904) კონცეფცია, რომელიც "პოლიტიკის არსება და მიზანი" (1898) და სიკვდილის შემდგომ გამოქვეყნებული შრომისა "სოციოლოგია. პოლიტიკური მოძღვრება ადამიანურ ურთიერთობათა შესახებ". (1907) წიგნების ავტორია.

რატცენჰოფერი სოციალური ცხოვრების ძირითად მოვლენებად და პროცესებად: ინდივიდთა თვითშენახვასა და გამრავლებას, ინდივიდუალურ და სოციალურ ტიპთა ცვალებადობას, არსებობისათვის ბრძოლას, რასათა აბსოლუტურ მტრობას, ვრცელ განლაგებას, რასობრივ დიფერენციაციას, ბატონობასა და ქვეშევრდომობა-მორჩილებას, სტრუქტურათა ინდივიდუალიზაციისა და სოციალიზაციის მონაცვლეობას, ინტერესთა ცვლას, სახელმწიფოს და გლობალურ საზოგადოებას თვლის. როგორც გუმპლოვიჩი ისე რატცენჰოფერი თავის თავს მონიზმის მომხრედ თვლის, ამტკიცებს რა, რომ საზოგადოებაშიც იგივე კანონზომიერებები მოქმედებენ, რაც ბუნებაში; ამასთან დაკავშირებით იგი ბუნების შესახებ მეცნიერებისა და სულის-გონის შესახებ მეცნიერებათა დაპირისპირებულობას უარყოფს. რატცენჰოფერის აზრით, სოციოლოგიური კანონზომიერებანი ქიმიურ და განსაკუთრებით ბიოლოგიურ კანონზომიერებებთანაა ახლოს. სოციოლოგია – ესაა ფილოსოფიური მეცნიერება, რომელიც მოწოდებულია ყველა სოციალური მეცნიერებისა და პოლიტიკის საფუძველი იყოს.

კონფლიქტის, როგორც ძირითადი სოციალური პროცესის სახის განხილვისას, იგი სათავეში ინტერესის კატეგორიის სვამს. ინტერესი – ესაა ძირითადი პრინციპი, სოციალური პროცესების წარმართველი, რომელიც მათი გაგების გასაღებს მოიცავს, სოციალური ცხოვრება რატცენჰოფერის განმარტებით სხვადასხვა ინტერესთა თამაშის სახით წარმოგვიდგება. იგი ინტერესის ხუთ ტიპს: პროკრეატულს (გვარის გარძელების მასტიმულირებელი), ფიზიოლოგიურს (დაკავშირებულს კვებასთან), ინდივიდუალურს (რომელიც დაკავშირებულია თვითდამკვიდრების მისწრაფებასთან), სოციალურს (ნათესაური და ჯგუფური) და ტრანსცენდენტურს (რელიგიური) გამოყოფს. ინტერესები სხვა არაფერია, თუ არა როგორც

თანშობილ ბიოლოგიურ მოთხოვნილებათა და იმპულსთა განხორციელება, რომლებიც არსებობისთვის ბრძოლას განაპირობებენ. სოციალური ჯგუფები როგორც ინდივიდთა ორგანიზაციები ამ ბრძოლის მიზნებისათვის წარმოიქმნებიან. გუმპლოვიჩისგან განსხვავებით რატცენჰოფერი სოციალურ პროცესებს საბოლოო ჯამში, როგორც ინდივიდთა შორის ურთიერთობებს, ხოლო საზოგადოებას ჯგუფებს შორის ურთიერთქმედების პროდუქტს განმარტავს.

რატცენჰოფერის კონცეფციამ გავლენა ამერიკელ სოციოლოგ ალბიონ სმოლის (1854-1926) შეხედულებებზე იქონია. რატცენჰოფერის კვალდაკვალ სმოლი ინტერესს განიხილავს როგორც სოციოლოგიური გამოკვლევების ძირითად ერთეულს, ინტერესის ცნება, მისი აზრით მოწოდებულია სოციოლოგიაში იგივე როლი, ითამაშოს როგორც ატომის ცნებამ ფიზიკაში ითამაშა. მთელი სოციალური ცხოვრება საბოლოო ჯამში "ინტერესთა განვითარების, შეგუებისა და დაკმაყოფილების პროცესს წარმოადგენს".

სმოლი ინტერესს განსაზღვრავს, როგორც "დაუკმაყოფილებელ უნარს, არარეალიზებული პირობის შესატყვისს და ისეთ მოქმედებაზე მიმართულს, რომელიც მითითებულ პირობას" რეალიზაციას უკეთებს. (საკმაოდ ბნელი განსაზღვრებაა). ინტერესთა ყველაზე ზოგად კლასებად სმოლი: ჯანმრთელობას, კეთილდღეობას, ურთიერთობას, შემეცნებას, მშვენიერებას, სამართლიანობას მიიჩნევს. ინტერესს ორი ასპექტი აქვს: სუბიექტური – სურვილი და ობიექტური – ის, რის მოთხოვნილებასაც შეიგრძნობ, "სასურველი ნივთი". მისი აზრით, სოციალური მოვლენები მთლიანობაში სამი ძირითადი ფაქტორის: "1. ბუნების, 2. ინდივიდების; 3. ინსტიტუტების, ანუ ინდივიდთა შორის ასოციაციათა წესების ურთიერთხემოქმედების რეზულტატს წარმოადგენენ".

სოციოლოგიაში სოციალ-დარვინისტულ თეორიებიდან სმოლის თეორია სოციალ-დარვინიზმის ნიშნებს ყველაზე ნაკლებად შეიცავს და ყველაზე მეტად განმსჭვალულია ფსიქოლოგიზმით, რაც უორდის გავლენით აიხსნება. მართალია სმოლი ბიოლოგიურ ანალოგიებს სოციალურ მეცნიერებაში მისი ისტორიის ერთ – ერთ აუცილებელ ეტაპად თვლიდა, იგი მაინც სოციოლოგიის შემდგომ პროგრესს ბიოლოგიური ანალოგიებიდან უშუალოდ რეალური სოციალური პროცესების ანალიზზე გადასვლას უკავშირებდა.

კონფლიქტი სმოლისათვის სოციალური ცხოვრების უნივერსალური ფაქტორი არ ყოფილა. იგი მას როგორც ადამიანთა ურთიერთმოქმედების ერთ-ერთ ფორმას განმარტავდა, რომელიც ძირითადად ისტორიული განვითარების ადრეულ ეტაპებზე დომინირებდა.

სმოლის კონსტრუქციებს კონცეპტუალური სიმკაცრე აკლია: გაანალიზა რა ცნებათა უამრავი რაოდენობა (ასოციაცია, სოციალური პროცესი, ფიზიკური გარემო, სოციალ-გონითი გარემო, სუბიექტური გარემო, სოციალური ფუნქციები, სოციალური მიზნები, სოციალური ძალები, ღირებულებები, შეფასებები), მას მათი ერთიან სისტემად ჩამოყალიბება არ უცდია.

სმოლის თეორიის მეთოდოლოგიურ ნაწილში არსებითი მნიშვნელობა სოციალური ფაქტებისადმი კომპლექსური მიდგომის აუცილებლობაზე მითითებას აქვს, მაგრამ ეს აზრი მას საკმაოდ ნათლად და თანმიმდევრულად არ გაუტარებია. მეცნიერული კვლევის პროცესში სმოლმა ოთხი ფაზა: აღწერითი, ანალიტიკური, შეფასებითი და კონსტრუქციული გამოყო. უკანასკნელი ფაზა სოციოლოგიის მოწოდებაზე სმოლის შეხედულებას გვიხსნის. მისი თვალსაზრისის თანახმად, მეცნიერებმა თავი არ უნდა შეიკავოს შეფასებითი მსჯელობებისგან, პირიქით ეს მისი პირდაპირი ამოცანაა. სოციოლოგიას, სმოლის აზრით, პრაქტიკული გამოყენება უნდა ჰქონდეს და საზოგადოების "სოციალურ ტექნოლოგიად" ჩამოყალიბდეს.

სმოლის კონცეფციას ამერიკული სოციოლოგიის განვითარებაზე რამდენადმე არსებითი გავლენა არ მოუხდენია, მაგრამ მან სოციოლოგიის ინსტიტუციონალიზაციაში დიდი როლი ითამაშა.

ერთ – ერთი ყველაზე გამოჩენილი ფიგურა ამერიკის სოციოლოგიაში იელის უნივერსიტეტის პროფესორი უილიამ გრემ სამნერი (1840-1910) იყო. სამნერმა სოციოლოგიის ძირითადი პრინციპები სპენსერისაგან ისესხა. ეს პრინციპები იმის მტკიცებაში მდგომარეობს, რომ პირველი, სოციალურ ევოლუციას ავტომატური და განუხრელი ხასიათი აქვს, მეორე ბუნებრივი შერჩევა და არსებობისათვის ბრძოლა ყოველს შემდეგ და უნივერსალურია. სხვადასხვა, ზოგჯერ ფრიად კერძო, ეკონომიკურ, პოლიტიკურ და ზნეობრივ საკითხებში სამნერის პოზიციას ეს პრინციპები განსაზღვრავდნენ.

სოციალური ევოლუციის განუხრელი და ავტომატური ხასიათის შესახებ წარმოდგენისაგან ამოსვლისას, სამნერმა საზოგადოებრივი ურთიერთობების, რეფორმების და უფრო მეტიც, რევოლუციონიზირების ყოველი მცდელობა უარყო. მისი ერთ-ერთი შრომის სათაური "სამყაროს გადატრიალების – აბსურდული ძალისხმევა" (1894) – ამ მიმართულებით განსაკუთრებით ბევრს გვეუბნება.

სამნერი სოციალური ცხოვრების სახელმწიფოებრივი რეგულირების ყველა ფორმას უპირისპირდება. იყო რა "თავისუფალი მეწარმეობის – პრინციპის ყველაზე თავდადებული მომხრე, იგი იცავდა არა იმდენად ნივთთა ადრინდელი ვითარების – არსებული წესრიგის შენარჩუნების, რამდენადაც განვითარებაში სტიქიურობის აუცილებლობას, და სწორედ ამაშია მისი კონსერვატიზმის სპეციფიკაც. "ევოლუციამ იცის, რასაც აკეთებს" - ასე შეიძლება მისი მწარმის-კრედოს ფორმულირება.

სამნერის თანახმად, ევოლუცია გზას იკვლევს არსებობისათვის ბრძოლის საშუალებით, რომელიც იმდენადვე ბუნებრივია, როგორც თვით ევოლუცია. "კონკურენცია ისევე შეუძლებელია განადგურდეს, როგორც გრავიტაცია", - ამტკიცებს იგი. ამასთან დაკავშირებით სამნერი სოციალურ უთანასწორობას, როგორც ბუნებრივ მდგომარეობას, და ცივილიზაციის განვითარების აუცილებელ პირობას განიხილავს. ბუნებრივი შერჩევის იდეა მის ინტერპრეტაციებში როგორც სოციალური შერჩევის ბუნებრიობის იდეად გვევლინება. როგორც ჰოპკინსის უნივერსიტეტის პროფესორი ადვინიზავს, სამნერთან ჩვენ ბედისწერის კალვინისტური იდეის ახალი ვარიანტს ვხვდებით. განსხვავება მხოლოდ ისაა, რომ განგების ადგილზე სამნერი პროვიდენციალურად (განგებისეულად) გაგებულ "ევოლუციას" სვამს, რომელიც ძლიერთა გამარჯვებას, და სუსტთა დამარცხებას რკინისებური აუცილებლობით უზრუნველყოფს. საზოგადოებრივი სიმდიდრის მცირე რაოდენობის ადამიანთა ხელში დაგროვებას იგი არა როგორც საზოგადოებრივი პროგრესის დაპირისპირებას, არამედ როგორც მის პირობას განიხილავდა.

აუცილებელია აღინიშნოს, რომ სოციალ-დარვინიზმის სპეციფიკური ნიშნები ძირითადად სამნერის პუბლიცისტურ გამოსვლებში გამოვლინდა. რაც შეეხება მის სოციოლოგიურ შრომებს, მაშინ აქ მათი ხვედრითი წონა მნიშვნელოვნად მცირეა. სამნერის ძირითადი შრომა "ხალხური წეს – ჩვეულებები" (1906) – დიდ ეთნოგრაფიულ მასალას აანალიზებს. საბოლოო ჯამში, ადამიანთა წესები მის მიერ როგორც ადამიანთა ფუნდამენტურ ბიოლოგიურ მოთხოვნილებათა პროდუქტი განიხილება. თავიანთი მოთხოვნილებების დაკმაყოფილებისაკენ მისწრაფებისას, ადამიანები საქმიანობის განსაზღვრულ წესებს იმუშავებენ, რომლებიც რუტინიზირდებიან და როგორც წეს – ჩვეულებები (ჯგუფის დონეზე) და როგორც ჩვევა (ინდივიდის დონეზე) გვევლინებიან. სამნერი ხალხურ ჩვეულებებს არაჩვეულებრივად ფართოდ განმარტავს, და მასში ქცევის ყველა სტანდარტიზებული ფორმა

შეაქვს. წეს – ჩვეულებების უშუალო მიზეზად იგი ფაქტორთა ორ ჯგუფს განიხილავს: პირველი ესაა – ინტერსები. ადამიანები იბრძვიან ან ერთმანეთს შორის, ან ებრძვიან მათ გარემომცველ ფლორასა და ფაუნას. ამგვარად ჩვეულებები თავდაცვის და თავდასხმის განსაზღვრულ სახეებს წარმოადგენენ, არსებობისათვის ბრძოლის პროცესში მეორეა ის, რომ წეს-ჩვეულებები იმ ოთხი მოტივის პროდუქტია, რომელსაც სამწერი საზოგადოდ ადამიანურ მოქმედებათა ოთხ მთავარ მოტივად თვლის. (ამით მან ოთხი სურვილის შესახებ უილიამ ტომასის კონცეფცია შეამზადა), ესენია: შიმშილი, სექსუალური ვნება, პატივმოყვარეობა და შიში. ამ მოტივთა საფუძველში ინტერესები ძვეს. სამწერი ხაზს უსვამს იმას, რომ ჩვეულებები ადამიანის შეგნებული ნების რეზულტატები არ არის: "ისინი ბუნებრივ ძალთა მსგავსია, რომელთაც ადამიანი მოქმედების საშუალებას არაცნობიერად აძლევს."

ყველაზე უფრო ცნობილი "ჩვენ ჯგუფის" ("we-group" ანუ "in-group") და "ისინი – ჯგუფის" ("they-group" ანუ "out-group") სამწერის მიერ შემოტანილი ცნებები გახდა. ურთიერთობანი "ჩვენ ჯგუფში" - სოლიდარობის ურთიერთობანია, მაშინ როდესაც ჯგუფებს შორის მტრული ურთიერთობანი ქარბობს. ეს უკანასკნელი ეთნოცენტრიზმთანაა დაკავშირებული, რომელსაც სამწერი განსაზღვრავს როგორც "შეხედულებას, რომლის თანახმადაც ადამიანს საკუთარი ჯგუფი ყველაფრის ცენტრად წარმოუდგენია, ხოლო ყველა დანარჩენის დახარისხება და შეფასება მასთან მიმართებაში ხდება".

შეიძლება ითქვას, რომ მთლიანობაში სამწერი "პრიმიტიულ" საზოგადოებაში ჯგუფებს შორის ურთიერთობების გამარტივებულ სურათს ქმნის. სიმანდვილეში კი, გვარებსა და ტომებს შორის ურთიერთობებში არა მხოლოდ მტრობა, არამედ თანამშრომლობაც და ურთიერთ დახმარებაც გვხვდება. კრიტიკას ჩვეულებების მისი კონცეფციის ბიოლოგიური რედუქციონიზმიც ვერ უძლებს: ჩვეულებანი ადამიანათა მხოლოდ ბიოლოგიური მოთხოვნილებების რეზულტატი რომ ყოფილიყო, მაშინ საზიანო და მავნე წეს-ჩვეულებების არსებობის და ხანგრძლივი ფუნქციონირების ბიოლოგიური მოთხოვნილებების თვალსაზრისით ახსნა შეუძლებელი იქნებოდა.

მიუხედავად ზემოთქმულისა, სამწერის კონცეფციას უეჭველი ღირსებებიც აქვს. სამწერმა ერთ-ერთმა პირველმა სოციალური ცხოვრების ნორმატიულ ასპექტთა პრობლემა დასვა. თუ უკუვაგდებთ წეს-ჩვეულებათა მისი კონცეფციის ამოსავალ წანამდღვრებს (არსებობისათვის ბრძოლა და სხვა), მაშინ მასში ჩვეულებების დამახასიათებელ თვისებათა და ნიშანთა შესახებ მნიშვნელოვანი მოსაზრებანი შეიძლება ვიპოვოთ. სოციალური ფსიქოლოგიისა და ეთნოგრაფიისათვის ეთნოცენტრიზმის, "ჩვენ-ჯგუფს" და "ისინი-ჯგუფის" ცნებებს არსებითი მნიშვნელობა აქვს, მაგრამ ეს დადებითი მხარეები სოციალ-დარვინისტული საფუძვლებითა და ეთნოგრაფიული მასალის ქაოტური თავმოყრით, რომელსაც არავითარი მეთოდოლოგიური პრინციპი არ აერთიანებს, გაუფასურებულია. უფრო მეტიც სამწერისათვის თვით მეთოდის პრობლემაც კი არ არსებობს. თუ შევაფასებთ სამწერის ადგილს სოციოლოგიის ისტორიაში მთლიანად, მაშინ უნდა ითქვას, რომ თუ მის კონცეფციაში დადებითი მომენტები გვხვდება, მაშინ იგი დაკავშირებულია არა მის სოციალ-დარვინისტულ პრინციპებთან, არამედ პირიქით, ფრიად დამორებულია მისგან.

შევაჯამოთ ის ნააზრევი, რომელიც სოციოლოგიაში სოციალ-დარვინისტული სკოლის შესახებ გამოვთქვით. როგორადაც არ უნდა განსხვავდებოდნენ ერთმანეთისაგან სოციალ-დარვინისტული კონცეფციები, მათ ყველას აერთიანებს ფუნდამენტური ნაკლი: რედუქციონიზმი, რეალობის ერთი დონის კანონზომიერებათა დაყვანა მეორეზე. წარმოდგენა ერთმანეთს შორის მუდმივად მეტბოლ ჯგუფებზე, როგორც "ომი ყველასი ყველას

წინაარმდეგ" ჰობსისეული კონცეფციის ახალი ვარიანტის შესახებ, იმდენადვე უსუსურია, როგორც საპირისპირო ხასიათის წარმოდგენა ადამიანებზე, რომლებიც მხოლოდ ჰარმონიას და თანხმობაში ცხოვრობენ.

ნატურალიზმის მთავარი ნაკლია არაისტორიული მიდგომა სოციალური მოვლენებისადმი. მკაცრად აკრიტიკებდნენ ამ კონცეფციას XX ს-ის პირველი ნახევრის სოციოლოგები, ისე რომ, სოციალური მოვლენების ბიოლოგიზაცია უკვე ცხად ანაქრონიზმად, ხოლო ნატურალისტური სკოლები – სოციოლოგიური აზრის ისტორიის ჩიხად გვეჩვენებოდა. მაგრამ გენეტიკის, ევოლუციისა და ეთნოლოგიის უახლეს წარმატებებთან დაკავშირებით კამათი კვლავ განახლდა.

XX - ე საუკუნის ბოლო მეოთხედში თანამედროვე დასავლეთში "სოციობიოლოგიის" როგორც ბიოლოგიურ და სოციალურ მეცნიერებათა "ახალი სინთეზის" შესახებ – დაწყებული მოლეკულარული და პოპულარული გენეტიკიდან ყოფაქცევის ფსიქოლოგასა და ერგონომიკამდე – ძალიან ბევრს წერდნენ. ეს "ახალი სინთეზი" ძველ ბიოლოგიურ-ევოლუციონალისტურ სკოლებში არსებულ ადრეულ სინთეზს და იმ ბიოლოგიური და სოციალური ცოდნის ინტეგრაციის მცდელობებს უპირსპირდება, რომელთა ავტორებიც იძულებული იყვნენ ფაქტთა სიმცირე სპეკულაციური განაზრებებით შეეცვალათ, მაგრამ პრობლემათა და მათი დაყენების საკითხთა განსაზღვრული მემკვიდრეობა მაინც სახეზეა. აღორძინდა და კვლავ ობიექტის საგნად იქცა "სუპერორგანიზმის" იდეა. კომუნიკაციათა სისტემებს ცხოველთა კოლექტიურ ქცევებში და ქცევის ანალოგიურ მექანიზმებს ადამიანთა სოციალურ ცხოვრებაში სერიოზული ყურადღება ექცევა. ასეთი კვლევა მისასალმებელია, მაგრამ ამავე დროს თავს ძველი ნატურალისტური კონცეფციების რეციდივები იჩენს, მაგალითად მცდელობაში ადამიანთა საზოგადოების და მისი სოციალური ორგანიზაციის ფორმირების ისტორიული ევოლუცია მისივე გენოფონდზე დამოკიდებული გახადონ, რომელიც თითქოს სოციალურ ქცევასა და მოქმედებებს განსაზღვრავს.

ამასთან დაკავშირებით სოციალური ბიოლოგიზმის თანამედროვე კრიტიკაში ადამიანის პრობლემების ბიოლოგიურ-ნატურალისტური და სოციალ-ისტორიული განმარტებების ფილოსოფიურ – მსოფლმხედველობრივი საფუძვლების, და ამ საფუძვლებიდან გამომდინარე, სოციალურ კვლევათა პროგრამირების შესაძლებელ დაახლოებათა და უთანხმოებათა პუნქტების შესახებ კვლავ ბჭობენ.